

De ideologiske stridigheder omkring Rosa Luxemburg (RL).

(Oversat og sammendraget af Bogdan Wierzba på grundlag af den stenografiske rapport fra diskussionen arrangeret af redaktionen af det polske kvartalstidsskrift til arbejderbevægelsens historie »Z pola walki« den 19.10.1970.¹⁾)

Diskussionen blev åbnet af *Feliks Tych (FT)*, der på redaktionens vegne bød velkommen til en række forskere, som har beskæftiget sig med problemer, der direkte stod i forbindelse med RL's politiske og teoretiske værk. Han understregede, at denne diskussion, lige som alle andre arrangeret af redaktionen, tog fat på et vanskeligt og kontroversielt problem, der i højere grad end andre steder i verden kendetegnede det særprægede i den polske arbejderbevægelses historiske proces. Han fortsatte:

»Der er ingen tvivl om at RL er den mest kendte polske revolutionær i vor historie, men hvad der er vigtigere, at der som resultat af en temmelig specifik interpretation i vor mere eller mindre populærvidenskabelige historiografi og propagandistiske litteratur blev dannet et stereotypet billede af hende, som intet har tilfælles med den store interesse for hendes skikkelse ude i verden. Dette billede er således: Hun har begået fejl men var samtidig revolutionens ørn. I almindelighed ved man mere om det første end om det andet. Hendes fejl har vejet tungt i vor arbejderbevægelse, men vi må være klar over, at vore bekymringer i den anledning ikke interesserer de udenlandske forskere særlig meget og for det meste er ukendte for dem. Dette ses tydeligt i den vestlige litteratur. Også de sovjetiske forskere koncentrerer sig nu, ligesom før 1931, om RL's positive bidrag i kampen mod revisionisme og reformisme, på trods af at de, ligesom vi, lægger meget vægt på den leninistiske kritik af hendes opfattelser. For venstrefløjen i bredeste forstand har hun været en revolutionær med en bestemt vision af kampveje til socialisme, et symbol uden kompromis. Mange leder i hendes værker efter løsninger, som de mener ikke er blevet virkeliggjort i den hidtil realiserede socialisme. Heller ikke de folk, som leder efter den såkaldt »tredje vej«, kan vi lade ude af syne«.

FT bemærkede, at det ikke var uforklarligt, at der blandt det væld af videnskabelig, for slet ikke at tale om politisk og ideologisk litteratur om RL, ikke fandtes en polsk-sproget biografi udkommet i Polen, og at en sådan heller ikke er blevet skrevet efter hendes død. Siden (...) 1931 blev der næsten ikke skrevet noget seriøst om hende undtagen negativt. Marxistiske forskeres interesse for hende er blevet kunstigt afbrudt, hvad der står i skrigende modsætning til Lenins vurdering af hendes virksomhed, da han anbefalede udgivelse af hendes samlede værker, som skulle tjene til opdragelse af verdens kommunistiske generationer. Det synes som om kommunisternes interesse for RL udspringer af at hendes marxisme var offensiv, og at hun i sin kamp mod revisionisme og opportuniste søgte at forklare de nye omstændigheder, der opstod i samfundsudviklingen, på en ikke dogmatisk måde.

FT fortsatte: »Vi er klar over at vort forhold til hende ikke kan være fri for visse belastninger, således er det klart, at man ikke kan glemme hendes uenighed med Lenin om det nationale spørgsmål, som var noget fundamentalt for polakker. I hendes polsk-sprogede journalistik indtager problemet en anseelig plads, men i forholdet til hendes øvrige virksomhed, en ubetydelig. Derfor var dette problem for de ikke polske aktivister, med undtagelse af Lenin, ligegyldigt, selv om enkelte artikler har været offentliggjort af hende selv på andre sprog. Næsten ingen af hendes polske artikler er den dag i dag blevet oversat til fremmede sprog. Den største af dem var en serie i »Socialdemokratisk Revy« under titlen: »Det nationale spørgsmål og autonomien«.² For ikke polske marxister ligger RL's betydning på andre felter i den aktuelle historiske situation, i massernes revolutionære skabedygtighed og i massestrejkens betydning.

I vor kortlægning af miljøer, der interesserer sig for RL's værk, må vi ikke glemme dem, der udelukkende eller delvis koncentrerer sig om hendes forhold til Lenin og bolsjevikker. Den første gruppe er let at klassificere som en antikommunistisk ideologisk diversion, og her er Adam Ciolkosz' intentioner med udgivelsen af »Den russiske revolution« ikke til at tage fejl af.³ Klasseificering af den anden gruppe er vanskeligere p.g.r.a. dens brogede sammensætning. Foruden nostalgikere af »den tredje vej« omfatter den politikere, der i virkeligheden arbejder for kapitalismens omstyrtning, samt folk, som i deres vision af fremtidens samfund føler sig forstyrret af den realisering af sociali-

smen, som de kalder autoritativ. Her har vi at gøre med den studenteranarkistiske revolte i Vesten, for hvem RL er nonkonformismens symbol, et symbol for oprør ikke kun imod kapitalismen, men imod det moralske system inden for dens grænser.

For at imødekomme hele det brogede politiske kalejdoskop er vi nødt til at have en erkendelse af den nuværende renaissance af interesse for RL. Denne må få en marxistisk-leninistisk replik på det historiske, økonomiske og idepolitiske felt. Imidlertid er vor politiske viden om hende, med undtagelse af et tydeligt fremskridt taget af økonomer i de senere år, ikke større end i 20'ne og 30'ne. Indtil videre mangler der en afbalanceret videnskabelig analyse af hendes politiske produktion i bredere betydning.

Den idepolitiske journalistik fra foregående årtier har efterladt os følgende arv: Den kommunistiske vurdering mellem 1919 - 1931 hovedsageligt udformet af forhenværende SDKPiL-aktivister⁴ som fx J. Marchlewski og St. Bobinski, udviste næsten en ukritisk begejstring, andre, sidst i perioden, har lige så ukritisk taget Stalins parti. Efter 1931 blev alle arbejder af og om RL tilbageholdt samtidig med at man foretog en omfattende omskrivning af alt, hvad der vedrørte SDKPiL' og hele den polske arbejderbevægelses historie. Som bekendt har denne periode ikke udmærket sig ved styrkelsen af den autentiske leninisme, for hvis det var tilfældet, kunne man retfærdiggøre denne offensiv mod RL, men det var tværtimod en tid med voksende sektariske tendenser af værste slags, som har voldt den polske og internationale arbejderbevægelse store skader. Partijournalistikken fra denne periode har konstrueret en hel opfattelse af et tilsyneladende eksisterende lukket fejlagtigt luxemburgisk system. Her bør især Jerzy Ryng nævnes.⁵ Kun få af KPP's topfolk i 20'ne var i stand til at øve en retfærdig kritik overfor RL, afvise de af hendes opfattelser, der er blevet afsløret af historien selv, skelne dem fra disse som stadigvæk havde gyldighed, og tillige retfærdiggøre fejltagelser, der skyldtes vilkår og omstændigheder. En af dem var Adolf Warski. Hans vurderinger var dog kun fragmentariske og kan ikke fritage os fra en ny vurdering af helheden. Den ikke-kommunistiske arbejderbevægelse fra PPS højre⁷ og over til de ikke klassebevidste bevægelser har kort sagt hadet RL, og ved hjælp af forskellige metoder forsøgt at fjerne hende fra historien⁸.

(...)»Som allerede nævnt har man sagt mest nyt herhjemme om RL fra økonomernes og økonomihistorikernes side, idet man har påpeget, at hendes analyse af indflydelsen af de økonomiske bånd mellem Kongrespolen og Rusland på industriens udvikling i det førstnævnte land var rigtigere, end man hidtil kunne indrømme, bortset fra de forkerte politiske slutninger, som hun drog heraf, hvad vi forskere inden for den politiske historie skal have for øje.

Idehistorikere har især bidraget ved at tage afstand fra den vulgære forestilling om spontanitetsteorien. Man er i hvert fald holdt op med at udbrede usandheder, som at RL fx ikke anerkendte partiets organisatoriske rolle, og at hun »faldt i støvet for massernes spontanitet«. Man har konstateret en så oplagt ting, at tilskrivningen af den af masserne besiddende revolutionære politiske skabedygtighed ikke var rettet mod partiets organisatoriske rolle, RL bestilte næsten ikke andet hele sit liv end at organisere, men var først og fremmest rettet imod den opportunistiske taktik hos de tyske socialdemokratiske ledere med deres stabsmentalitet.

En vigtig og måske vanskeligere opgave, der i det sidste 10-år er stillet os, er en opgave, jeg vil kalde negativ. Hvis der før i tiden var felter, som vor historiografi lod ligge, blev vi ikke »erstattet« af andre. Idag er det sådan, at disse lakuner straks bliver udfyldt af digre værker, tilsyneladende videnskabelig objektive, men fjendtlige overfor marxismen. I vor historiografiske kreds og den skole for tænkning vor og den foregående generation kom, har vi indtil nu, ganske forståeligt, været underlagt et pres, der udgik fra kontroversen Lenin-Luxemburg, så for at bevare en sund ligevægt, svarende til ånden af Lenins generelle vurdering af hende, er det derfor værd at standse op og se på hendes produktion også fra en anden end kontroversens synsvinkel for ikke, selv om

det lyder som et paradoks, at gøre det samme som antikommunistiske publicister, selv om intentionerne er andre. Det er på høje tid at bryde med denne ensidighed og i større grad koncentrere sig om de elementer, de havde fælles, og som var de fleste.

Vor historiografi har kun overfladisk og fragmentarisk fremstillet RL's opfattelse af den mellem Polen og Rusland proletariske solidaritet, som har så stor betydning for socialismens skæbne i vort land. Denne sag har dog været hovedstenen i hendes overvejelser vedr. arbejdernes og revolutionens perspektiver i Polen. Hun var og er en af hovedforfatterne til den strategiske konception for den polsk-russiske revolutionære alliance.

De af hendes teorier, som det har kostet den polske arbejderbevægelse dyrt at overvinde, lige som hendes opfattelse af det nationale- og agrarspørgsmålet, er ikke farlige for bevægelsen i dag, da de er uaktuelle i vort land. Men der venter os en grundig udforskning af de objektive og subjektive historiske forudsætninger for disse fejltagelser. I dag har vi den bedst tænkelige situation til en rationel stillingtagen til hendes arv og dens udbredelse.(...)

Marian Zychowski (MZ) pegede på de 3 bind af RL's breve, udgivet af FT, som en vigtig kilde til at fastslå hendes ståsted i den internationale arbejderbevægelse, hvilket indtil videre ikke er afklaret, og håbede, at kollegerne fra DDR, der er i gang med forberedelsen af et flerbindsværk med hendes arbejder samt en biografi, vil bidrage til.⁸ At der mangler en RL-biografi er ikke noget enestående, det gælder også andre skikkelser fra den polske arbejderbevægelses kommunistiske fløj som fx Warski, Wojnarowska, Matuszewski, Trusiewicz-Zalewski o.m.a. MZ mente, at RL's teoretiske rolle måske er overeksponeret i den polske historiografi i forhold til helheden af hendes virke. Den polske historiografi har også stillet lighedstegn imellem hende og »det luxemburgiske system«, hvilket er en grov simplificering, da det i virkeligheden er et helt kompleks af opfattelser skabt også af mange andre ledere som fx Warski og Marchlewski. Begrebet, der indførtes i 20'erne, har altid sigtet til et helt teoretisk system. Det er tvivlsomt om »luxemburgisme« overhovedet har eksisteret. Man må ikke glemme, at både i polsk og international arbejderbevægelse fandtes der perioder, hvor man søgte efter en formel, der bedst kunne forene revolutionens mål og opgaver med den nationale befrielseskamp. Set fra denne synsvinkel får man øje på den sammensatte problematik i udformningen af SDKP's⁹ (1893 - 1896) og SDKPiL's (1899 - 1900-) ideologi. Man plejer at betragte fænomenet »luxemburgisme« som en statisk konception. Denne tendens forudsætter en apriorisk og ahistorisk behandling af problemet. Hvorfor? Top-teoretikere og ideologer i SDKPiL, RL inklusiv indtil 1900, deltog meget aktivt i det politiske og organisatoriske arbejde inden for den tyske arbejderbevægelse ved samtidig at påvirke den polske. Dette gælder RL indtil 1896, hvorefter hendes bånd med SDKPiL var mindre stærke. Og netop i denne tid foregik der en omvurdering af det nationale spørgsmåls betydning, standpunkterne var langt fra ensartede, og flere, som Wojnarowska, Marchlewski, Prochniak, Trusiewicz, Matuszewski, Tarwacki, Olszewski, Gutt, Mandelbaum o.m.a., nærmede sig Lenins opfattelse. Heller ikke RL holdt op med at søge problemets løsning. Under sit fængselsophold i 1915 udarbejdede hun en brochure (pseudonym Junius) »Det tyske socialdemokratis krise«, hvor hun kritiserede højreopportunisternes mangel på forståelse af de undertrykte nationers ret til selvbestemmelse. Hun har været på vej til at indse problemets betydning. Problemet har ikke været påpeget i forskningen før, og samme udvikling gælder fx Warski.

I RL's meget aktive periode i SDKP, har partiet udkrystalliseret sit program og sin profil med varige principper som: Klasseparti, klasseprogram og klasseideologi, hvad der fik betydning for kontakt med masserne og partiets udviklingsdynamik i retning af den revolutionære proletariske internationalisme. Dette havde også stor betydning for SDKPiL i 1905 - 1906, da det blev et masseparti. Hos arbejdermasserne har det sammen med PPS Lewica¹⁰ altid stået for social, politisk og national befrielse. De nære bånd til

den russiske og tyske arbejderbevægelse åbnede de store perspektiver, hvad det også skulle vise sig i 1917.

RL's virke må ikke betragtes for generelt, da hendes opfattelser er meget nuancerede i henhold til forskellige virkeperioder, og på dette grundlag er den hidtidige mekaniske sammenligning med Lenin en uretfærdig simplificering, metodisk forkert, og selv om SDKPiL i landet stod bolsjevikkerne nær, var det splittet i det nationale spørgsmål, hvor RL støttede L. Jogiches' gruppe i dets HB mod Lenin, også i mange andre afgørende spørgsmål. (...)

Mieczysław Mieszczański (MM) beskæftigede sig med »Kapitalens akkumulation« (Akkumulationen)¹¹ og opstillede nogle arbejdshypoteser ang. de implikationer for revolutionsteorien, der kom ud af RL's analyser og det bidrag, hun har ydet inden for den del af økonomien samt de så frugtbart skitserede løsninger. Marx' klassiske problem forsøgte hun at løse ved hjælp af den marxistiske metode for videnskabelig analyse samt Marx' grundlæggende teser vedr. det kapitalistiske systems analyse. Foruden disse plusser er der minusser ved »Akkumulationen«, da hun tog nogle af tesaerne som aksiomer, og problemer, som Marx heller ikke tog i betragtning, gik hun også let over. Det gælder især antagelsen af at reallønniveauet er uforandret, d.v.s. at også konsumtionsfonden hos størstedelen af samfundet er uforandret eller forandres ubetydeligt, hvilket betyder at lønfonden vokser i takt med beskæftigelsen. Det er grunden til at massernes forbrug kun til en vis grad kan tage imod tilvæksten af samfundsproduktet. Hun har heller ikke taget højde for at samfundsstrukturen kan forandres så meget, at produktionstilvæksten kan absorberes via de befolkningsgrupper, som tilknyttes den uproduktive sektor, den almindelige befolkningstilvækst og den teknologiske udvikling (som produktionsfremmende og-absorberende). Men alle disse ufuldstændigheder kan ikke fjerne værdien af hendes værk, blot der tages højde for disse. Som regel var hverken marxistiske og slet ikke højreopportunistiske kritik af værket berettiget eller forståelig, for de fleste kritikere benyttede de samme aksiomer som RL. Med undtagelse af nogle sovjetiske kritikere for 1930, og i Vesten, gled kritikken længere og længere ud på problemer af anden og tredje rang.

»Akkumulationen« er som mange andre store værker en flerlagskonstruktion, der omfatter mange problemer, hvoraf en hel del ikke er tilfredsstillende præciseret eller løst. Derfor vil enhver luxemburgolog have sit eget syn på værkets problematik. Efter den senere tids forskningsresultater er det i dag muligt objektivt at forsøge en vurdering af værkets vigtigste konstruktionslementer. RL's teori hviler på et af tre grundlæggende elementer, det vigtigste er den eksogene faktor for produktionens vækst, d.v.s. det udenlandske marked, og hun beviser, at mangelen på denne faktor fører det kapitalistiske system til økonomiske og politiske katastrofer. Hun har forbigået andre eksogene faktorer som fx befolkningstilvæksten, og den halveksogene som teknologiens udvikling. Hun gik også udenom de endogene faktorer som væksten af købekraft og de samfundsmæssige strukturændringer. Derfor har hun overvurderet det økonomiske overskudsvæksts tempo. Det viste sig, at dette overskud på trods af kriser kunne realiseres i langt større historiske perioder. På hendes tid var monopolernes opståen og udvikling årsag til stigende lammelse af de endogene faktorerers virkning, mens de eksogene blev svagere, og stagnationstendensen viste sig tydeligt. Nu hastede det af hensyn til kapitalismens udvikling med at skaffe sig det tredje marked, og her begynder hendes teori at være helt rigtig. Markedet bliver skabt af staten, hovedsageligt i form af det militære behov, som kan forlænge kapitalismens funktionsmuligheder. Her har man at gøre med omdannelsen af monopolkapitalisme til statsmonopolkapitalisme. Historien viser, at »Akkumulationen« er teorien for akkumulation i den statsmonopolistiske kapital.

For at gennemføre den slags vurderinger med videnskabelig dokumentation, savner vi både forklaring og løsning af flere teoretiske problemer vedr. nutidens kapitalisme.

Værket vedr. i grunden den nutidige kapitalisme, og kun på grundlag af kapitalismens adækvate teori er en korrekt forståelse og vurdering mulig. Denne teori stod dog i stampe i flere år. En marxistisk vækstteori venter i det hele taget på udarbejdelse for kapitalismen og i særdeleshed for monopol- og statsmonopolkapitalismen. D.v.s. at vi ikke har udarbejdet en for nutiden gældende akkumulationsteori og udvidet reproduktion, hvilket øjensynligt umuliggør en adækvat vurdering af RL's teori. Der findes heller ikke en udarbejdet teori for merværdien på dette stadium. Det gælder også værditeorien eller monopolprisen, strukturteorien, funktionsmekanismen, og man kunne blive ved. Uden disse kan RL's funktionsmekanisme for kapitalismen i det XIX årh. baseret på Marx' teoretiske generalisering være noget, vi kan strides om i uendelighed. Luxemburgologer spekulerer ofte over, om realiseringen - den udvidede reproduktion - er mulig i den klassiske kapitalisme, om det tredje marked er en betingelse for udvikling, eller om den ville fortsætte uden det. Svaret på det kan gives ved at undersøge udenrigshandelens indflydelse, kapitaleksportens indflydelse på de enkelte landes udvikling. Det bør udforskes, om det globale produkt, nationalindkomsten, virkelig kunne realiseres indenfor et enkelt lands rammer, hvor vareeksporten ingen større rolle spiller. MM kendte ikke den slags monografier. Man siger i dag at RL understregede imperialismens udvendige aspekter. Det synes dog som om der i en analyse af monopolkapitalismen bør skelnes mellem den nationale og den internationale skala. Idag bruges monopolkapitalisme og imperialismen synonymt, men det siger ikke meget. Man kan sige, at imperialismen er monopolkapitalismens verdenssystem, hvis væsen er afhængiggørelse og dermed udnyttelse af størstedelen af vor klodes lande af en håndfuld højtudviklede stat/metropoler, af den monopoliserede kapital i disse lande. RL har vist hvad der er vigtigt i dette system. Fra dette synspunkt blev monopolkapitalismens interne kamp om udnyttelse af resten af verden, og dens kamp mod imperialismen, det grundlæggende problem for verdensøkonomien. Derfor imperialistiske krige, nationalbefrielseskrige, en epoke af katastrofer, rystelser og revolutioner. Også dette bør uddybes.

Gennemførelsen af de før nævnte analyser og verifikationer ville kunne tillade en formulering af den almindelige lov for akkumulation i monopolkapitalismen og give forståelse for RL's bidrag til denne lovs formulering. Det ser ud til at hendes teori overført til nutiden indebærer formuleringen af denne lov således: I trit med den monopolistiske kapitalakkumulation og opnåelse af et højt niveau af det globale produkt pr. capita, vokser afstanden mellem mulighederne og niveauet for at tilfredsstille det arbejdende folks behov stadigt mere. Nødvendigheden af at skabe det tredje marked til at absorbere det økonomiske overskud er til stede, men denne absorption er irrational (militarisering m.m.). I betragtning af at de irrationelle udgifter ikke kan vokse uafbrudt, fører det til økonomisk stagnation, og med forstærkningen af de hermed forbundne samfundsøkonomiske fænomener til det kapitalistiske systems forsvinden fra den verdensøkonomiske arena.

Gennemførelse af denne analyse vil føre os nærmere til løsningen af hovedproblemet, d.v.s. kapitalismens økonomiske begrænsning. RL har stået over for dette og vidst, at systemet ikke er i stand til at realisere hele samfundsproduktet og dets tilvækst. Det var ikke aktuelt dengang hun skrev det, men er blevet det senere. Tilfældet er, at den nu udkrystalliserede statsmonopolkapitalisme ikke kan fungere uden det tredje marked i form af militæruddgifter, som er blevet skabt for at sikre systemets funktion.

Desuden søger systemet at udvide sit virkefelt til ulande, og tildels ved kontakter med de socialistiske lande. Men selve grundlaget for kontakterne til ulande fører til en skærpelse af modsætningerne mellem dem og de imperialistiske stater, som på den ene side vil føre til bestemte omdannelser i ulandenes styreform, der går i socialistisk retning, og på den anden side vil udtømme kapitalismens funktionsmuligheder med stagnation til følge. Og her nærmer vi os kapitalismens økonomiske grænser. Ved bibeholdelsen af de kapitalistiske imperialistiske forhold for udbytning vil eksistensen af

kapitalisme ikke længere være mulig. Klarlægning af disse problemer vil tillade en mere adækvat og alsidig formulering af teorien om kapitalismens forsvinden samt teorien for den proletariske og antikapitalistiske revolution.

Man kan sige, at da RL skrev om kapitalismens økonomiske grænser gav hun systemet forholdsvis kort tid. Denne tid er blevet forlænget og forskudt, og vejen er stadig lang. Systemet forsvinder i dets hovedlande ved revolution, da kapitalen der er tilstrækkelig stærk til at yde modstand. Der hvor kapitalismen er svag eller landet lille, er der en mulighed for dens fredelige forsvinden. (...)

Det socialistiske verdenssystem kommer til at spille hovedrollen som eksempel og som en hjælpende faktor i ulandenes kamp mod monopolkapitalisme.

Når vi antager, at kapitalismen gradvis kommer til at miste sine områder, vil der optræde de af RL beskrevne stagnationsfaktorer, og dens eksistens vil vise sig uhensigtsmæssig. De organiserede samfundskræfter kan nu sætte punktum på dette kapitals historie. RL's teori er en vigtig metodisk forudsætning, der implicerer de her anførte hypotesers vigtigste elementer, og selv om de har en arbejdsmæssig karakter, peger de på hende som en stor økonomisk teoretiker, hvis hovedværk har en umådelig aktualitet for formuleringen af nutidskapitalismens funktioner og udviklingsteori, og som danner videnskabeligt grundlag for den internationale arbejderbevægelses strategi og taktik.

Wojciech Bulat (WB) understregede den unormale modtagelse af RL's arv i den kommunistiske bevægelses traditioner og tankegang, og som skyldtes de historiske omstændigheder. De kontroversielle elementer i hendes teoretiske og politiske arbejde blev pustet op på en kunstig måde og udnyttet i interne ideologiske stridigheder. Hendes alt for tidlige død, næsten samtidig med K. Liebknecht og L. Jogiches, som alle var engageret i dannelsen af KPD, afbrød partiets udviklingskontinuitet på en drastisk måde, hvilket i den komplicerede politiske situation i Tyskland førte til den manglende stabilitet i partiledelsen. De polske stridigheder i samme periode forløb meget roligere, og allerede inden 1922 havde man gennemført en kritisk tilegnelse af RL's arv, især gennem overvindelse af vanskeligheder vedr. det agrare og nationale spørgsmål. Internationalt starter stridighederne på ny under indflydelsen af bolsjevikernes kampagne mod trotskisme. Det var af betydning, at også Trotski inddrog hendes autoritet i sine bestræbelser på at starte den IV Internationale.

I dag er situationen moden til at tage hendes reelle marxistiske værdier op igen. En stor rolle i disse bestræbelser vil tilfalde forskere i DDR, Sovjetunionen og Polen, hvor hendes traditioner er mest levende, men her bør det tilføjes, at vi ikke har monopol på dette område. I de arbejder, der allerede er publiceret, eller bliver det om kort tid, kan der spores et gennemgribende brud på den hidtidige linie. Man har heller ikke monopol på gennembruddet i Vesten, hverken fra de kommunistiske eller borgerlige historikeres side. Her må man spørge, hvor grænsen går mellem de bestræbelser, der går ud på ærligt at placere RL, og de forsøg der tilstræber en tilbagevenden til gamle vurderinger.

Konstateringen af en vis ro og afslappet atmosfære omkring RL er gunstig for forskningen. Der findes tilstrækkeligt med »ismer« at afreagere på. Mange nye publikationer i Vesten er inspireret af både den kommunistiske og ikkekommunistiske venstrefløj. Her har forskere fra de socialistiske lande fået nye forbundsfæller med hvem de kan diskutere alvorligt og frugtbart, ud fra næsten samme position. Dette har stor betydning for begrænsning af den antikomunistiske litteraturens virke. Disse publikationer udgør ligesom en skæv genspejling af de af os så godt kendte dogmatiske interpretationer fra 20- og 30-erne. Her bliver »luxemburgisme« prist som et modstykke til leninisme, som et ikkekommunistisk og demokratisk alternativ (A.B. Ulam, S.T. Possony, A. Meyer, S.H. Baron, R.F. Staar). Selv J. P. Netti's veldokumenterede værk suggererer ved at lægge vægt på RL's kamp mod det russiske socialdemokrati, en særlig afvigerform for den socialistiske tankegangs historie. Påstanden om den teoretiske og politiske lighed med trotskisme er ikke særligt udbredt i denne litteratur, selv om meget

pågående analogier ang. forholdet til bolsjevikkerne er til stede. RL's og Trotskis standpunkter var så forskellige (ofte stod hendes fjendtlig overfor hans) at en bredere analogi er utænkelig. Som undtagelse hører N. Krasso's tendentiøse og falske fremstilling af både RL og Trotski som repræsentanter for den voluntariske tendens i II Internationale i relation til massebevægelsen.

En grundlæggende betingelse, der garanterer positive resultater for RL's teoretiske arvs udforskning, er en linedragning imellem den kommunistiske og den antikommunistiske stillingtagen til denne arv, og placeringen af denne i samme grundlæggende udgangspunkter og deres fælles retning i den teoretiske og praktiske søgen. Der er her ikke tale om en mekanisk sammenstilling af udsøgte citater, der skulle kunne mindske forskelle mellem dem, hvilket også ville være en fornægtelse af den leninistiske metodologi uden at føre til varige forskningsresultater. Opgaven, som en historiker bør stille sig ved analogiens påbegyndelse, hviler på udforskningen af i begge tilfælde analoge mål, men i sagens natur ikke identiske holdninger: Dels i forsvarsprocessen for den revolutionære marxisme og dels dens fornyelse i imperialismens epoke. I hvilken grad de begge har deltaget i denne proces, kan vi i dag svare på kun med lethed for Lenins vedkommende. Hvor stort RL's originale bidrag var, RL som stod ham ideologisk nærmest i den internationale arbejderbevægelse, kan endnu ikke besvares fuldstændigt. Svaret vil kunne gives som resultat af historikeres, økonomers og sociologers samarbejde. Også politiske aktivister kan tage del, da de selv i de tildels urigtige RL's konceptioner kan finde inspiration til de revolutionære partiers aktuelle virke, og her må man finde holdningen hos nogle vesteuropæiske venstrefløjspolitikere overfor spontanitetsteorien interessant. Selv om de har taget hensyn til Lenins kritik af hendes slutkonklusioner for denne teori, blev den accepteret med en samtidig påpegning af at det af hende rejste spørgsmål, der drejede sig om nødvendigheden af en nøjagtig analyse af de spontane massebevægelser og en stadig verificering af det revolutionære partis organisationsformer, er frugtbart og yderst aktuelt i den nuværende situation. En dyb historisk analyse omkring RL vil muliggøre en syntese af hendes generelle betydning, som sikkert vil række langt ud over hendes biografi og kaste nyt lys på hele dannelsesprocessen af den revolutionære venstrebevægelse i hele Europa i vort århundrede.

Janina Wojnar - Sujecka (JW-S) understregede, at hun som ikke luxemburgolog følte sig tilskyndet til at skrive noget om RL's skabende virke alene af den grund, at der eksisterede et behov blandt idehistorikere og filosoffer for en ny vurdering af dette virke. Udfra didaktisk erfaring kunne hun konstatere, at viden om RL blandt akademikere og studerende er enten minimal eller overfladisk, og allerede før nævnte tækningsstereotyper er dominerende. JW-S var enig med FT om at en RL monografi er nødvendig. Hun henviste dog til vanskeligheder i det tilfælde, hvor man ved at søge svar på konkrete spørgsmål i analysens kontekst, når det drejer sig om anskuelser hos forskellige tænkere, straks bliver stillet over for grundlæggende teoretiske problemer af historisk og politisk karakter, der kræver en uddybning, baseret på et omfattende detaljeret materiale. Det gælder ligeledes for en formulering af synteser, der omfatter indtil flere tækningsstrømninger. Angående den økonomiske tænkning er man allerede fuldt ud engageret i udforskningen af RL's arv, mens det ikke er tilfældet på andre felter. Derfor må man stræbe efter formulering af forslag vedr. monografiernes retningslinier, fremhævelse af visse emner, der i første omgang er af partiel karakter, men er vigtige set fra hendes teoretiske virke, journalistisk, hendes rolle i udformningen af proletarietets klassebevidsthed, d.v.s. emner, som tilsammen kan give et fuldt billede af hendes anskuelser og aktivitet.

I forbindelse med WB's spørgsmål vedr. grænsedragningen mente JW-S, at problemet vedr. to niveauer. For det første stod striden om RL's teoretiske bidrag til samfundsvidenskaben og om hendes politiske virksomhed mellem borgerskabets repræsentanter og arbejderbevægelsens ideologer og aktivister. Den borgerlige fortolkning

spænder fra en fuldstændig fornægtelse, fortælle, had og forbandelse til en tilsyneladende interesse, der i grunden skulle tjene til forvanskning af hendes holdninger på baggrund af polemikker med Lenin, og til at rive hende ud af den revolutionære marxistiske bevægelse. Dette er et kriterium, der drager en grænse mellem en kommunistisk og andre fortolkninger. For det andet stod striden indenfor arbejderbevægelsen med en bred vifte af fortolkninger i mange vigtige spørgsmål, som fx det nationale, det polske, enkelte elementer fra samfundsteorien, den økonomiske konception og endelig luxemburgismen. Disse stridigheder er af væsen vigtigere, da de tillader at få indblik i indholdet af RL's værker, deres mange aspekter, men er også komplicerede. (...)

Inden for den polske arbejderbevægelse bør der nævnes et mere snævert, men karakteristisk problem, et vigtigt fragment i stridighederne mellem PPS og SDKPiL endnu før 1906, mellem K. Kelles-Krauz¹³ og RL. De grundlæggende forskelle mellem de to vedr. Polens nationale selvstændighed umuliggjorde at deres anskuelser i andre spørgsmål kunne følges ad. Netop p.g.a. de andre spørgsmål bør man sammenholde de to personers teoretiske opfattelse, metode og analyse i forholdet til forandringer i samfundsmekanismerne og til visionen af det socialistiske samfund, i et nyt lys. Fra denne synsvinkel vil det på trods af forskelle i omfanget af interesser inden for de forskellige problemer vise sig, at der er flere sammenfaldende opfattelser hos dem begge. Kelles-Krauz' opfattelse formuleret i begrebet »at finde realistiske standpunkter« var i grunden ikke fjernt fra RL's postulat præsenteret i en konkret historisk analyse. Opfattelsen af fremtidens samfund var også sammenfaldende, bortset fra at han gjorde mere ud af de socialistiske kulturelementer. Han mente også at revolutionen skal gennemføres af arbejderklassen som eneste vej til socialisme, og så en meget snæver forbindelse mellem proletariats økonomiske og politiske kamp, mens han opfattede den revolutionære proces' mekanisme på en anden måde. Deres polemikker vedrører især opfattelsen af begrebet »nødvendighed« (...). En analyse af disse forhold vil afdække ad hvilke veje det kom til sammenslutning af PPS Lewica og SDKPiL. Kelles-Krauz har forberedt det dertil nødvendige teoretiske grundlag. Flere af den slags eksempler venter på bearbejdelse.

MZ talte om udgivelsen af RL's breve til Jogiches, men JS-W ville gerne understrege, at det forpligter til at skynde sig med udarbejdelsen af monografier, der ville være en vejledning til denne »encyklopædi« om den internationale arbejderbevægelse, idet hun henviste til FT's forord til »Breve«, hvor han som udgiver skrev, at »læseren vil finde mange tanker, der ikke er lette at acceptere i dag«.

RL har i sammenligning med Lenin ikke spillet den store rolle i udbredelsen af den marxistiske opfattelse hos den polske arbejderklasse, trods anstrengelser fra hendes side. Man bør dog huske, at i denne tid var de socialistiske ideer populariseret af engelske reformister og siden af revisionister i konkurrence med nationalistiske, klerikale, antirevolutionære og reaktionære ideologier, hvilket fremkaldte mange skarpe sammenstød på verdensanskuelserniveauet.

Marek Waldenberg (MW) fremsatte bemærkninger ang. en metodisk opdeling af RL's politiske, teoretiske og ideologiske virksomhed, som han anså for nyttig. Desuden mente han, at man burde vurdere hendes tyske og polske virksomhed særskilt. Dette vil være naturligt, da hun i Polen var leder, mens hun i Tyskland først og fremmest var journalist og ideolog og i begyndelsen fremmed i miljøet. Hun blev først fra 1910 leder af socialdemokratiets venstrefløj, og som sådan kun af nogle betragtet p.g.a. den interne splittelse.

Glans og skygge lægger sig anderledes ang. hendes virke i begge de så forskellige miljøer (økonomisk, socialt m.m.). MW så mere skygge end glans i hendes polske virksomhed, fremkaldt af hendes holdning til det nationale spørgsmål, der førte til den ikke særlig rimelige skillelinje i den polske arbejderbevægelse. Før nævnte Kelles-Krauz, hvis anskuelser vedr. revolution ikke var mindre radikale end de mest radikale

tyske socialdemokraters, og som kritiserede Kautsky for dennes tøven med at anerkende den væbnede opstand, og som ang. den historiske materialisme, bortset fra retrospektionsloven, der dog ikke udgjorde noget vigtigt punkt i hans anskuelsessystem, og som derfor må anses som marxist, er bl.a. et godt eksempel. I den tyske virksomhed var der mere glans end skygge. Denne splittelse komplicerer vurderingen. Den har givet RL en rig erfaring og et godt sammenligningsgrundlag, men på den anden side fremkaldt berettigede beskyldninger for manglende kritisk, skabende og dialektisk vurdering af de dragede erfaringer fra de to miljøer.

Det ikke kommunistiske venstre i Vesten søger sine forbilleder, og RL er den nærmeste. Herfra må vi slutte, at disse bevægelser er de kommunistiske partiers potentielle forbundsfæller, og derfor er det af betydning, at vi fremhæver alt det, som bandt hende med Lenin, selvfølgelig uden at fortie det der skilte. Det er kompliceret i forvejen, og i Vesten har man at gøre med simplificeringen af ikke alene RL's opfattelser, men også Lenins. Mange af dem er blevet fjernet, men flere, som fx Lenins løsning af problemet klasseparti eller arbejderklassens bevidsthed o.m.a., er stædigt misforstået. Skylden for dette hviler bl.a. på problemernes behandling i faglitteraturen i de socialistiske lande, hvor Lenins opfattelser for sjældent blev behandlet historisk.

Uden at dele RL's radikale opfattelser i to perioder, mente MW, at hendes fortjeneste lå i, at hun efter 1910 forsøgte at forberede det tyske socialdemokrati til de revolutionære kampe, der nærmede sig. Hun opnåede ikke de ønskede resultater. Man kan ikke forvente, at en ideolog kan standse så stærke tendenser af massekarakter, som dem hun udpegede og anbefalede at bekæmpe. Især hendes polemikker med Kautsky fandt Lenins anerkendelse. I denne kamp disponerede hun ikke over tilstrækkelig stærkt organisationsapparat og kunne ikke forudse hele faren i udviklingens konsekvenser, hvilket hovedsageligt skyldes hendes forestillinger om spontaniteten og organisationen i den revolutionære proces. Disse forestillinger anså MW for fejlagtige, men mente, at heller ingen andre socialdemokrater i Vest- eller Mellemeuropa har gjort sig magterobringens mekanismer betydning klar og partiets rolle i kampen om magten. Pannekoek har nogle år før verdenskrigens udbrud erklæret, at når den kommer, vil masserne omgående være imod den.

Luxemburgisme og »ismer« i det hele taget benyttes ofte og ofte forkert. Vestlige »marxologer« hælder mod den påstand, at marxismen faldt fra hinanden i flere ideologier, hvilket har ført til fornægtelse af enhver kontinuitet i dens udvikling. I denne forstand taler man om kautskysme og bruger begrebet i en betydning, der omfatter hele Kautskys teoretiske arv, mens Lenin brugte det om hans og andre socialdemokraters opfattelser, der førte til afstandtagen fra den revolutionære marxisme. Enhver af de store marxistiske teoretikere havde sine tematiske præferencer, bestemt af de omstændigheder, de virkede under. De anvendte den marxistiske metode på en lidt anden måde, udmærkede sig ved specifikke opfattelser og struktureringer samt et hierarki af politiske værdier. Lenin påpegede engang, at denne iderigdom i marxismen under forskellige historiske betingelser understreger dens forskellige sider. Heller ikke »luxemburgisme« bruges entydigt. En analyse af begrebets betydning kunne være ganske interessant. I Vesten betyder begrebet en specifik fortolkning af marxismen og en specifik opfattelse af revolution i særdeleshed. I Mellemeuropa bruges det som regel til at betegne RL's med hinanden mere eller mindre forbundne opfattelser, der anses for fejlagtige. Enkelte har været tilbøjelige til at anvende begrebet ikke på hendes, men på en vis politisk tendens indenfor arbejderbevægelsen, baseret på hendes opfattelser. Her er det nødvendigt at skelne mellem RL's opfattelser og deres perception.

RL var i stand til at skabe systemer selv. Trods det forsøgte man »med magt« at skabe et lukket teoretisk system ud af hendes opfattelser, der skulle bygge på krakteorien. Hendes opfattelser er i større grad svar på visse bestemte politiske situationer, netop fordi hun først og fremmest var aktivist. Luxemburgisme må ikke betragtes statisk, men

dynamisk. Luxemburgs opfattelser bør betragtes historisk, og hendes udtalelser fra de bedste år sammenlignes med andre marxistiske teoretikers opfattelser fra samme periode.

Aleksander Kochanski (AK) gennemførte en detaljeret kritik af RL-udgivelser¹⁴ i Polen, samt af det bibliografiske arbejde¹⁵, som det kun i større træk er muligt at referere her, men det vil måske være ønskeligt at vende tilbage til det ved en senere lejlighed. Han understregede, at man har udgivet alle hendes vigtigste økonomiske værker incl. »Industriens udvikling i Polen« (»Udviklingen«), mens man har gjort mindst ved at gøre hendes politiske skrifter tilgængelige. Selv om der i 1959 udkom »Udvalg af skrifter« i 2 bind, er dets sammensætning og redaktion meget utilfredsstillende, hvad FT allerede har peget på i en anmeldelse i »Z pola walki«. En af de mest graverende forsømmelser er, at man ikke har udgivet »Det nationale spørgsmål og autonomien« komplet. Vedr. det bibliografiske arbejde opfordrede han til at gøre de ellers fremskredne arbejder færdige til offentliggørelse samt mangfoldiggøre de allerede publicerede. Det gælder både RL's førstetryk-bibliografier samt bibliografier over videnskabelige og populære værker om hende, udenlandske inklusive.

AK så kilden til den fornyede interesse for RL i det forhold, at den uklarhed, der lå mellem den leninistiske arvs grundlæggende værdier og deres stalinistiske udlægning, søgtes fjernet. Dette er især blevet aktuelt efter SUKP's XX Kongres, samt reaktion på 50-nes krise inden for de kommunistiske partier, både i de socialistiske og de kapitalistiske lande. Dette må opfattes som et forsøg på at finde ideologiske grundlag til nye løsninger, stadig inden for de revolutionære opfattelsers rammer.

RL's forhold til Lenin er yderst vigtigt for den kommunistiske bevægelses vitalitet i Polen. Bevægelsen udkrystalliseredes i SDKPiL, hvor bl.a. hendes virksomhed på trods af leninismens vanskelige adoptionskår dog netop, i modsætning til i Vesten, har fundet et parti af ny type, der for længst har været i gang med at bekæmpe reformisme og nationalisme. Denne kamp kunne udelukkende foregå udenfor partiet, da disse elementer så godt som næsten ikke fandtes i SDKPiL.

Vedr. RL's stilling i SDKPiL lurer der to farer på forskeren. Den ene er at stille lighedstegn mellem hende og partiet, og den anden, en principiel modstilling, der især udtrykker sig i tendensen til efter 1904 at se en mystisk opposition til hende i forhold til det nationale spørgsmål. AK syntes, at SDKPiL's model forudsatte en fri intern diskussion, som for partiet var ganske normal, og udgjorde dets styrke og ikke det omvendte. I det nationale spørgsmål har socialpsykiske og individuelle elementer hos RL uden tvivl spillet en stor rolle, og hendes indstilling til det i årene 1905 - 1907 kan karakteriseres som anspændt. Andre af hendes karaktertræk bør tages i betragtning, fx tålmodighed. Ved en sammenligning af hendes videnskabelige resultater med Lenins på et bestemt område fx h.h.v. »Industriens udvikling i Polen« og »Kapitalismens udvikling i Rusland«, hvor hun skrev sin disputats i Svejts under forholdsvis gode betingelser, mens han skrev sin afhandling i forvisning, må man konstatere afgørende forskelle i kildebasis, afhandlingernes omfang, deres alsidighed og gennemarbejdelse, til Lenins fordel. Kunne denne forskel på det videnskabelige område, som var deres udgangspunkt for videre teoretisk arbejde, være kilden til forskellen på deres praktiske politik?

Jan Kancewicz (JK) protesterede stærkt mod MW's metodiske opdeling. Alene den teoretiske arv efter en så engageret aktivist i den idepolitiske kamp for en bestemt klasse er næsten identisk med ideologien, som var hendes politiske praksis. Han foreslog, at man vurderer hendes teoretiske løsninger i forbindelse med den idepolitiske kamp, som hun førte den gang hun bearbejdede disse løsninger. Omstændighederne for hendes virke var dengang anderledes, hvilket skal tages i betragtning, hvad man især ikke gjorde mellem 1931 og 1956. Selv om hun begik alvorlige fejl, må det siges at hun dengang var i stand til at ændre den måde, hvorpå et problem skulle løses i den konkrete situation. Udforskningen af helheden: De teoretiske analyser samt den gene-

relle opfattelse og den politiske praksis i forhold til hvert af sådanne problemer er en indtil nu uløst opgave. Grunden dertil er ikke alene den politiske situation, men også den videnskabelige, der karakteriseres af kildernes fragmentariske tilstand i forhold til opgavens dimensioner.

JK var enig med MW i at udforskningen af hele RL's arv og resultaternes præsentation er en politisk handling, og at man herved øver indflydelse bl.a. på de venstreorienterede i Vesten. Derfor er de fejlagtige opfattelser af luxemburgismen som et antileninistisk system skadelige, idet de får disse grupper til at gå over i den antikomunistiske lejr. Alt dette betyder dog ikke, at man skal fortie eller se gennem fingre med uoverensstemmelserne mellem Lenin og RL, ikke fordi det ikke vil være videnskabeligt, men fordi det ville være politisk forkert. Vi er interesseret i forbundsfæller, dog uden at opgive vor principielle idepolitiske platform.

Populariseringen af resultater kræver klarhed over, hvem modtageren er i relation til begreberne nation - klasse. Den polske arbejderbevægelse virkede under forhold, hvor landet var delt mellem tre stormagter, og hvor den nationale befrielsestrang, fra den nationale solidaritet til klassesolidaritet, fra patriotisme til nationalisme, komplicerede forholdet også til de mindre nabonationer som litauere, hviderussere, ukrainere og jøder og resulterede i en stat, der af de fleste polakker blev opfattet som deres egen. Under disse omstændigheder er populariseringen af RL's og SDKPiL's synspunkter, med deres klassekampstandpunkter, revolutionære internationalisme og antinationale selvstændighedsopfattelse også i dag en særdeles vanskelig opgave. Mange af vore seriøse historikere påstår engang imellem, at fra slutningen af det XIX årh. har hele det polske folk støttet den aktive kamp for national uafhængighed, og derfor kunne partiet ikke få opbakning hos befolkningen. Men så simpel er sagen ikke. Efter en gennemgang af stemmeafgivelsen på partiet til III Duma¹⁶ (efteråret 1907) lå det slet ikke så tungt med populariteten i sammenligning med andre. Også for bolsjevikernes vedkommende kan man, trods den virkelighedsnære ideologi og politik se et kolossalt udsving i populariteten, der som regel var mindst, når politikken var rigtigst. På forespørgsler om, hvilke af Lenins »fejl«, der var skyld i denne udvikling, fås intet svar. Forklaringen må være den, at masserne på et bestemt tidspunkt ikke forstår den pågældende politik, selv om man her ikke kan lave en generel sammenligning, ej heller mellem Lenin og RL. Noget lignende gælder den revolutionære arbejderbevægelse i Tyskland i 1923, da hverken arbejderklassens situation eller bevidsthed var særlig god. At forklare dens nederlag, udelukkende som ledernes fejl, er skadelig og hindrer arbejderklassen i at lære af historien.

Da revolutionen kom til en del af Polen i 1905 - 1907, havde SDKPiL opnået betydelig indflydelse og popularitet, men i hele perioden fra 1893 til 1918 havde landet stået foran en borgerlig-demokratisk revolutions opgaver og ikke en socialistisk. De borgerlige partier var endnu ikke kompromitterede, og muligheden for infiltration af patriotiske stemninger - nationalistiske ideer (som fx mistro og separatisme overfor de russiske revolutionære) var stor. RL's og partiets hårde standpunkter og sekteriske og ondsksfulde kritik af andre, skabte dem ikke venner, heller ikke i PPS Lewica. Den revolutionær-internationalistiske bevægelse var i mindretal i forhold til den national-solidariske, og efter Lenins mening overilet ivrig efter at »spænde buen«. Den var ængstelig overfor det nationalsolidariske indhold som noget ikke-marxistisk. Bolsjevikkerne var også under pres fra den storrussiske nationalisme, men har været mere alsidige, mere konkrete i deres analyser, og forsigtigere i deres slutninger. Dette afspejlede dog deres objektive situation som repræsentanter for det revolutionære proletariet i hele den russiske stat. Storrusserne var herskere her, og bolsjevikernes kamp imod dem, førte Lenin til at støtte de undertrykte nationer i deres stræben efter selvbestemmelse, selvstændighed og uafhængighed, dog på den betingelse at denne var demokratisk.

RL's negative karakteregenskaber understreges meget kraftigt i »Breve« og i andre af hendes værker, der er blevet udgivet. Derimod har man ikke så synlige beviser på hendes modstanderes ondskabsfuldheder, der mange gange overgik hendes. Det drejer sig især om højre PPS-erne. Også på det område må der gøres noget.

Vedr. MW's metodiske opdeling mente JK, at den antyder, at der ikke var nogle absolut fælles grundlæggende problemer af økonomisk, social og politisk natur. Ofte overvurderer man RL's rolle ved fastholdelse af visse fælles træk for den polske og tyske arbejderbevægelse, hvilket er metodisk forkert. Andre aktivisters rolle bidragede måske meget mere til den slags for bare at nævne »rozlamowcy« (splittelsesfolkene)¹⁷ der var mere luxemburgiske end læremesteren selv. JK var enig med JW-S i at en bredest mulig anskuelse af den teoretiske og ideologiske problematik, og afdækningen af RL's eller Kelles-Krauz' metodologi, vil anbringe det nationale spørgsmål på rette sted i begges globale anskuelseskompleks. Men dette kan kun ske, hvis man ved hvert tilfælde fastslår det økonomiske, sociale, politiske og nationalterritoriale indhold, som ideologen og politikeren har givet og brugt i sit partis praksis, samt den objektive situation, det har virket under. Kelles-Krauz påvirkede sine PPS læsere med sin revolutionære indstilling for den nationale selvstændighed, men Pilsudzkis mål var et andet, og han fulgte ikke hans anvisninger, mens RL anså hele PPS som Pilsudzkis, hvad der også indtil 1904 var korrekt. Derfor er det rigtigst at betragte det nationale spørgsmål i den bredeste sammenhæng med partiets praksis, hvor den pågældende ideolog virkede. I tilfældet RL i sammenhæng med SDKPiL's kamppraksis mod tsarismen, SPD's venstrefløj og Spartakus' mod tysk imperialism. Det kræver et tydeligt svar på spørgsmålet om, hvordan uafhængighedsindholdet, støttet på de samfundsmæssige kræfter burde være, og hvorledes det skulle nås. Paradoksalt, at de eneste kræfter, der kunne føre til Polens uafhængighed, var de revolutionære kræfter i landet selv samt i Rusland og Tyskland, disse kræfter som SDKPiL og RL stod sammen med, selv om hun var imod de resultater, der kom ud af det, en borgerlig stat. Dem, der var for denne stat, opfordrede de patriotisk demokratiske kræfter til aktion, men da disse fulgte opfordringen, blev de ledt på procentralstaternes vej, krigsvejen på (centralstaternes side: Tyskland, Østrig-Ungarn m.fl.) og medvirkede derved ikke til dannelsen af betingelser for denne stats opståen. Vi kan ikke undgå nødvendigheden af en klar vurdering af denne komplicerede situation, at dem, som skabte betingelser for national befrielse, ikke ønskede dens opfyldelse i form af uafhængighedsparolen, mens dem, der ønskede det sidste, ikke har bidraget til at skabe betingelserne, især efter 1905 - 1907. Her ligger den polske arbejderbevægelses tragedie. Forskeren slipper ikke uden om dette ved udelukkende at prise uafhængighed- og socialismens paroler, men må samtidig analysere de samfundskræfter og veje, der var nødvendige for at virkeliggøre dem. Ej heller ved at sige, at SDKPiL med RL havde ret, fordi de var revolutionære, marxistiske og internationalistiske, og skamfuldt omgå deres anti-uafhængighedsindstilling. Det sidstes skadelighed var kun svagt understreget i efterkrigstiden, men altid stærkt efter 1956. Derimod taler man næsten aldrig, og da især i de senere år, om RL's og SDKPiL's bidrag til den nationale befrielsessag. Er det objektivt?

Derefter talte JK om nogle problemer forbundne med RL's teoretiske arbejde for den revolutionære marxismes udbredelse sammen med den politiske via SDKPiL, problemer der kræver en videnskabelig analyse og popularisering.

Forholdet til staten. Vurderet efter den revolutionære marxismes logik, først og fremmest som logikken den revolutionære kamppraksis mod en stat, hvis højeste globale samfundsmæssige organisation var et organ for klasseundertrykkelse. I »persondyrkelsesperioden« opfattede man denne undertrykkelse dogmatisk, som en umiddelbar anvendelse af magtmidler. Dette resulterede i forsinkelsen af forskning vedr. »velfærdsstaten«, og da den endelig kom i gang, havde man ikke nogen revolutionær marxistisk arv at støtte sig til, hverken polsk eller udenlandsk, som om forrige generationer af polske

marxister aldrig havde kendt til problemet. Med tilsyneladende sensationelle opdagelser fremkaldte man en naturlig, men lige så farlig som den dogmatiske, opfattelse, en koncentreren sig om den positive, almennyttige rolle, som den borgerlige stat har spillet i årene 1918 - 1939. Enkelte gik så vidt, at de påstod, at der eksisterede et partnerskab mellem arbejderklassen og statsforvaltningen. Imidlertid var problemet behandlet af RL allerede i 1899 i »Socialreform eller revolution?«, hvor hun i modsætning til Plechanov og Kautsky, foruden det økonomiske, også tog fat på statsproblematikken, og ikke kun når det drejede sig om det fysiske undertrykkelsesapparat, men også når det gjaldt realiseringen af socialreformernes politik ved hjælp af bl.a. arbejdslovgivningen. Hun anerkendte reformernes nytte, men var imod at anerkende disses indførelse som hun så som »begyndelse til en samfundskontrol«, hvilket både E. Bernstein og K. Schmidt ønskede (»staten er hele samfundet med den voksende arbejderklasse«). Hun opfattede denne kontrol som en udnyttelse af arbejderklassen, sat i system, i kapitalens interesse, og derfor havde reformen sine naturlige grænser. Selve den kapitalistiske udvikling kræver at staten ændrer sin karakter, og dens nye funktioner breder sig i det nødvendige kontrols øjemed (arbejdslovgivningen). Denne harmoni mellem almennyttige funktioner og borgerskabets interesser varer kun til et bestemt punkt, så stiller staten sig i spidsen for den herskende klasse og fører en told, militær- og kolonipolitik på bekostning af det almennyttige, og denne modsætning skærpes gradvis.

Militarisme. JK tog 2 særligt aktuelle aspekter op, som der efter hans mening lægges for lidt vægt på. I nogle af sine antimilitaristiske skrifter i sin mest kendte optræden mod reformisme og revisionisme (polemik med M. Schippel), beviser RL, hvordan militarismen fungerer for kapitalens sikre og voksende investeringer på ordrer fra dens egen stat, en sikker betaler (monopolpriser) og fornyer af ordrer p.g.a. den tekniske udvikling, og nødvendigheden af udskiftning af forældede våben - på bekostning af de sociale ydelser. Skatteborgerens, arbejderens bidrag til dette er klar, da han i det militære maskineri ser arbejdskraftens overskud fjernet, da arbejderen på længere sigt er med til at opretholde det militære undertrykkelsesapparat, der kan sættes ind mod ham ved evt. større økonomiske krav fra hans side overfor kapitalen. Desuden fører militarismen ubønhørlig til krig. Fra kapitalismens udviklingskraft forandres den til dens sygdom.

Ingen anden nation har lidt mere p.g.a. militarisme end polakker. Før 1918 var de nødt til at opretholde besættelsesmagters militærapparat. RL har bekæmpet den tyske militarisme, som ikke kun truede deres frihed, men også deres biologiske eksistens. Hendes antimilitarisme var en vigtig faktor i forsvaret for polakernes frihed, selv om det p.g.a. objektive omstændigheder ikke fik større resultater. Hendes virksomhed ydede den polske uafhængighed en kontant støtte i form af den tyske militarismes binding ved Spartakusopstanden i november 1918, så den ikke kunne forhindre polakkerne i den Storpolske opstand¹⁸ i at overtage magten. Hvem husker på det? Derimod husker man nationaldemokraten R. Dmowskis forhandlinger og skriverier vedr. landets fordelagtige vestgrænse.

Vurdering af verdenskrigen. Både RL og Lenin opfattede krigen som imperialistisk fra begge sider. Da hun kæmpede i det af nationalisme omspændte Tyskland (bl.a. en antirussisk atmosfære) i en total isolation (1914 - 16), kunne hun konstatere, at faren for Tysklands frihedsudvikling ikke lå i Rusland, men i landet selv. På de tyske socialpatrioters påstande om nødvendigheden af Tysklands forsvar overfor den russiske absolutisme, kunne hun svare, at denne absolutismes sidestykke er Hohenzollernernes politistat. Kampen mod den russiske absolutisme påbegyndte hun allerede 25 år tidligere. Også »entente cordiale« anså hun for reaktionens redskab til bekæmpelse af den polske og russiske revolutionære bevægelse (i et åbent brev til Jaures). På de polske historikeres

10. kongres i Lublin i 1969 forsøgte man at »berige« den leninistiske vurdering af verdenskrigen med en påstand om, at foruden at den var imperialistisk, var den også bourgeoisiets krig mod feudalisme, d.v.s. progressiv åbenbart.

Den objektive og subjektive faktor. »Persondyrkelsesperioden« igennem herskede der den opfattelse, at RL undervurderede den subjektive faktors rolle, overvurderede spontanitetens betydning og undervurderede den sidstnævntes rolle ved kapitalismens omstyrtelse, der ville ske som et »automatisk krak«. I løbet af de senere år har polske historikere forkastet denne opfattelse. Fra starten har RL, ikke imod sin ideologi, men i samklang med sine teoretiske standpunkter, lagt vægt på den aktive rolle en bevidst og organiseret arbejderklasse må spille. I sin polemik med Bernstein understregede hun, at den videnskabelige begrundelse for socialismen hvilede på tre efter hinanden følgende faktorer, de to første økonomiske, objektive, nemlig produktionens anarki og dens socialisering, og den tredje, »arbejderklassens voksende organisering og bevidsthed som den aktive faktor for den sig nærmende omstyrtelse«. Også i marxismen har hun, ved siden af »analysens - kritikens element« udskilt og understreget »elementet for arbejderklassens aktive vilje som den revolutionære faktor« (1907). På denne baggrund har hun støttet bolsjevikkerne i deres kamp mod mensjevikkerne. Det er karakteristisk, at hun, da højresocialdemokraterne retfærdiggjorde deres støtte til den tyske imperialisme ved at pege på de objektive årsager, med alle kræfter understregede, at disse årsager kunne ligge i Socialdemokratiets fejltagelser: Manglende kampvilje, mod og trofasthed overfor dets overbevisninger. På den anden side skorter det ikke på videnskabelige formuleringer i hendes og SDKPiL's skrifter, som frister til en »dogmatisk« vurdering. Men disse må betragtes på baggrund af de daværende traditioner i den socialistiske bevægelse samt de aktuelle omstændigheder. Den aktuelle kamp gav ikke tid nok til at forklare tingene nærmere overfor ens modstandere, hvad også Engels indrømmede i 1890, og sådan var situationen også for RL og SDKPiL. De var jo nødt til at understrege den objektive faktor meget kraftigt, og til tider også den naturvidenskabelige, med et vist automatisk karaktertræk. De få (ca. 200 arbejderaktivister i 1893), ofte dårligt uddannede i sammenligning med de veltalende PPS-ere, stod overfor den antisocialistiske overmagt på alle fronter. Flere af dem havde endog sjældent lejlighed til at læse RL's skrifter, og hvis de ikke havde en stærk overbevisning om, at den objektive faktor en gang ville føre dem til sejr, ville de ikke have meldt sig ind i partiet, holdt ud der, udholde forvisningen til Sibirien, for efter flere år at vende tilbage og fortsætte. Dette var en politisk-psykologisk nødvendighed, der her havde sin indflydelse både på propagandaen, ideologien og teorien. Og her har vi netop bevis på, at RL vurderede den subjektive faktor meget højt og ikke omvendt.

Partiet og dets organisering. I »Det russiske socialdemokratis organisationsproblemer« var hun modstander af den leninistiske opfattelse af et centraliseret parti, baseret på kadrer, og i stedet tilhænger af et decentraliseret masseparti. Imidlertid brugte hun i praksis, hvor hun selv stod i spidsen for et parti, der udmærkede sig ved jerndisciplinen, kampmidler mod oppositionen (mod »rozlamowcy«), som fx Lenin selv aldrig har drømt om. Dette er et klassisk eksempel på den videnskabelige dogmatisme, anvendt til bestemte politiske mål; omdannelse af en bestemt udtalelse givet i en bestemt aktuel politisk situation mellem partierne, til en varig, teoretisk konstruktion, som ligger til grund for hele RL's generelle opfattelses omfang vedr. et revolutionærmarxistisk partis organisatoriske principper. Desuden kan man heraf slutte, at en situationsændring bevirker en ændring af opfattelse og i hvert fald en stærk mislyd mellem teori og praksis. Hun er tilhænger af et centraliseret landsparti og et løst helstatsparti (det alrussiske, d.v.s. også socialdemokrater fra de lande, der var under det russiske monarkis magt) i det tilfælde, hvor hun skulle underordnes helstatspartiet. Det ses endnu

tydeligere i forholdet til naboer, »konkurrerende« partier som det jødiske Bund og det litauiske SD. Vidt udstrakt autonomi for enhver lokalkomite, som hun var så øm over i den nævnte artikel, gjaldt ikke overfor den »spredte« jødiske nation. Overfor LSD påstod hun, at det var splittet, og den ene del meldte sig ind i SDKPiL og den anden i PPS. Efter hendes opfattelse skulle dette være nok til at udelukke LSD fra deltagelse i Amsterdamkongressen. Men da revolutionens og internationalismens krav blev brændende i 1906, meldte SDKPiL sig ind i det russiske SD. På dette tidspunkt kunne partiet imidlertid gøre sig stærkt gældende i det splittede russiske. Efter revolutionen, i årene 1911 - 14, har SDKPiL ikke i alle spørgsmål ladet sig dirigere af det helstatslige parti, men dette var forbundet med taktikken i forbindelse med kampe mod mensjevikker, altså en anden grund end den organisatoriske fra 1904.

Marek Waldenberg (MW) kom i sit svar på JK's, som han sagde »urigtige fremstillinger af mine udtalelser« med følgende indlæg:

»1. Kritikken af RL's opfattelser vedr. det nationale spørgsmål behøver ikke at være ensbetydende med et forsvar af PPS' højre, og heller ikke af alle Kelles-Krauz' opfattelser. Det at RL ikke havde ret er ikke lig med at hendes modstandere havde helt eller mere ret.

2. Det jeg sagde om Kelles-Krauz' opfattelser er ikke lig med, at hans teorier var ufejlbarlige, og det er ikke vigtigt, at RL har skubbet ham i armene på PPS' højre, men det drejer sig om et bredt fænomen, om at SDKPiL ikke havde så stor indflydelse, som det kunne have fået.

3. Vedr. det nationale spørgsmål kan hun alene ikke lastes, for selv folk, der ellers ikke havde været helt under hendes indflydelse ideologisk, havde også noget at sige her. (Marchlewski, Warski).

4. Jeg mente ikke, at RL har spillet en negativ rolle i den polske arbejderbevægelse, og positiv i den tyske. Det var glans og skygge, jeg talte om. Desuden mener jeg ikke, at hendes virksomhed begge steder skal behandles helt adskilt. Det samme mener jeg om hendes teoretiske og politiske virksomhed, men den må deles op af metodologiske grunde.

5. Ang. den såkaldte opfattelse om kapitalismens krak, synes jeg at det ofte kommer til misforståelser, fordi »kapitalismens krak« og »kapitalismens uundgåelige fald« ikke er det samme, og blev forstået forskelligt af mange. Se s. 22 i min tekst. Den sidste opfattelse blev altid brugt af Marx, Engels, Kautsky, RL, Lenin og andre, og JK påpegede, hvor vigtig en psykologisk rolle den spillede og var kilden til optimisme i svære tider. Noget andet var spørgsmålet om hvorvidt den kapitalistiske økonomi kunne fungere i en uendelighed, eller om der i selve systemet var indbygget løvbundet-hed, der satte visse naturlige grænser. (...) Hun mente dog ikke, at socialismen automatisk vil blive indført uden arbejderklassens kamp. Det sidste blev kraftigt understreget som en betingelse. Hun forventede også at revolutionen kom før dette tidspunkt. Man kunne måske bebrejde hende for ikke at forstå partiets rolle i kampens mekanisme ved kapitalismens omstyrtning, men dette kendetegnede alle vesteuropæiske marxister og var afhængig af objektive betingelser. Man kunne nemmere svare på spørgsmålet om, hvordan den tsaristiske absolutisme skulle omstyrtes end det Hohenzollerske monarki eller den demokratiske republik i Frankrig. Vi har ikke kilder, der kan bevise at det automatiske krak blev populariseret, måske gjorde man det mundtligt. Der bør skelnes mellem popularisering og perception. Hos mange kunne det automatiske krak og kapitalismens uundgåelige fald gå ud på et»

Tadeusz Kowalik (TK): RL skrev meget om økonomiske problemer som marxismens popularisator, men som teoretiker og medskaber af den marxistiske økonomiske viden-skab blev hun kendt p.g.r.a. »Kapitalens akkumulation«. Som Marx' elev anså hun »Kapitalen« for et fuldkomment værk, som blot burde udbredes og evt. udvikles i detaljer, men så pludselig drister hun sig til at formulere og løse et af de vigtigste

problemer for datidens økonomi, et problem, som ellers først er blevet løst i 30'erne og har dannet grundlag for fuldbeskæftigelses-politik, d.v.s. en politik med kunstig konjunkturopskrining. Kapitalens akkumulation, eller med nutidens sprog, den effektive efterspørgsel som hovedbarriere for kapitalistisk vækst, formåede hun ikke at forklare. Hun var dog fuldstændig klar over, at her lå en af de vigtigste opgaver, løsningen af kapitalismens teori. Hun arbejdede som i en rus og på knapt 4 måneder var det 30-arks store værk afleveret til udgiveren uden gennemlæsning. Heri ligger sikkert årsagen til de vanskeligheder for værkets fortolkning og udlægning, der fulgte efter. Hun gav en historisk skitse af, hvordan problemet blev angrebet før, fra Ricardo til Sismondi, og senere i stridigheden mellem Rodbertus og Kirchmann, og til sidst mellem narodniki og legalmarxister, men hovedstøtten og dialogobjektet var »Kapitalen«. Her søgte hun efter de udtalelser, der kunne tyde på at Marx var klar over problemet, og forsøgte at løse det, imens hun forkastede dem der førte ham på falsk spor. Hun stræbte efter en marxistisk økonomisk teoris ideologiske og videnskabelige klarhed, og anså det for uværdigt at fortie den i »Kapitalen« eksisterende dobbelthed. Fra selv at være Marx' epigon blev hun nu kritiseret for overhovedet at have berørt problemet, da det forlængst er blevet løst og forkastet af ham selv. Epigonerne af i dag giver Marx ret for hans tid og RL for den nuværende etape. Men også hun fik sine epigoner. Fritz Sternberg¹⁹ var indtil slutningen af 20'erne en af de få, men efter 1931 og processerne i Sovjetunionen var deres tal stigende bl.a. p.g.a. hendes seneste skrifter som »Die russische Revolution« og »Organisationsfragen«. Vedr. RL's rehabilitering som økonom har vi altså at gøre med to forskellige årsager. Den første står i forbindelse med rehabiliteringen af mange af Stalin og hans apparat kasserede personligheder, og den anden der havde betydning for udviklingen af nyere politisk økonomi, til en vis grad fælles for både den marxistiske og borgerlige. Man møder ofte den overbevisning, at den marxistiske økonomi ikke har udviklet kapitalismens og imperialismens teori siden RL og Lenin.

Først må begrebet den keynesianske revolution forklares. I den socialistiske litteratur bliver den oftest sat i gåsøjne eller forsynet med »den såkaldte«, hvad TK også er enig i (om dette senere). Men det undrer, at de fleste socialistiske kritikere af kapitalismen og den borgerlige økonomi giver denne begrænsning den samme mening som økonomer, der stadigvæk står fast på de teoretiske konstruktioner for den frie konkurrence. Man nægter navnlig selve den dybtgående forandring i den politiske økonomi, som skete i 30'erne. Det gør både dem, som mener at den utilstrækkelige efterspørgsel er en barriere for den kapitalistiske økonomis vækst, som mærkes i ekstreme tilfælde, og dem der dog indrømmer, at staten er nødt til at bruge præventive foranstaltninger til mindske af arbejdsløsheden og en bedre udnyttelse af kapitalismens produktionsapparat, idet de påstår, at der ikke er meget nyt i det, da marxisterne allerede i over 50 år har talt og skrevet om statsmonopolkapitalisme. De førstes standpunkt opstår ofte, fordi man glemmer, hvad der dannede grundlag for nutidens højtudviklede kapitalistiske landes konjunkturer, og når disse varer så længe, er det klart, at de er blevet »skabt« og blev opretholdt af staten, at den statsmonopolistiske kategori for kapitalisme allerede har været 50 år. Man må dog ikke glemme, at dens oprindelige indhold blev skabt på en tidligere iagttaget og generaliseret intervention fra statsmagts side, der kom til udtryk i oprettelsen af de eksterne betingelser for monopolsammenslutninger, som en protektionistisk toldpolitik, kolonierobring, gunstigt skattesystem m.m. Før i tiden var det svært at generalisere rigtigt, da selve praksis var fuld af modsætninger; så selv om statsinterventionen voksede, manglede der en teoretisk underbygning som resulterede i at de anvendte midler har skiftevis gavn timer fuld beskæftigelsen, snart fremkaldt arbejdsløsheden. Man bør erindre, at ikke kun liberale, men også marxister længe mente, at statens intervention udelukkende kunne uddybe kriser og forøge arbejdsløsheden. Selv kommunister i 20'erne og 30'erne, som konsekvent kæmpede mod, at krisens byrde blev

lagt på arbejdernes skuldre, mente dog, at sænkningen af arbejdslønningerne mindske produktionsomkostningerne og dermed bedre konjunkturerne. De så ikke, at samfundets købekraft derved blev forringet, hvilket yderligere uddybede krisen. Den økonomiske tankes historie kan fremvise flere eksempler på det. RL, som kritiserede O. Bauer for sådanne opfattelser, har været en sjælden undtagelse. Men også hun, der som en af de første så et slags »eksternt afsætningsmarked« i den militære sektor og herved indså statens rolle, mente, at denne for det meste kun kan manipulere efterspørgslen ved at overflytte den fra den ene gren til den anden. Hun så stadigvæk ikke, at staten er i stand til at skabe en helt ny (mer)efterspørgsel ligesom »af ingenting«, navnlig af budgetunderskuddet. Det er bl.a. netop her at »opfindelsen« lå, som muliggjorde gennemførelsen af »gennembrudsreformen« for borgerskabet, en reform, der foreløbig var i stand til at sikre det kapitalistiske system mod en reel trussel for sammenbrud.

Den økonomiske politik effektivitet, der hviler på den effektive efterspørgsels princip, er i dag anerkendt, i hvert fald inden for visse grænser af forskellige økonomiske retninger. Keynesianismens højrefløj ser i dag det mest effektive redskab for den fulde beskæftigelses-politik i en udvidelse af oprustningssektoren, mens dens venstrefløj²⁰ peger på socialvæsenet og på miljøbeskyttelsen. Den socialistiske kritik hævder, at kapitalismen altid vil sørge for at opretholde en vis mærkbar ledighedsmargen, og at arbejdernes landvindinger, der blev opnået som resultat af borgerskabets politik for fuld beskæftigelse altid vil være udsat for storkapitalens attentater, så længe dens økonomiske og politiske korporative magt ikke er brudt. Men alle tre retninger anerkender det effektive efterspørgselsprincip som en grundlæggende barriere for kapitalismens økonomiske vækst.

Dette måtte før eller senere føre til rehabilitering af RL's værk, som også, næsten symbolsk efter 2V-kri fandt sin første udgivelse i engelsk oversættelse på Joan Robinsons initiativ, en af Keynes' elever. Rehabiliteringsprocessen for RL's teori var en del af en mere omfattende rehabiliteringsproces for subkonsumtionsteorien og -teoretikerne. Allerede Keynes tog i sit hovedværk 1936 en del af dem op (fx John A. Hobson, hvis bøger man også begyndte at genudgive). En parallel proces kunne observeres indenfor den marxistiske litteratur, men indtil videre kun indenfor den vestlige venstresocialistiske. Otto Bauers nye model, der udkom som bilag til hans bog »Zwischen zwei Weltkriegen«, Bratislava, 1936, var det første tegn. For ham, der fuldstændigt afviste RL's teori om efterspørgsel som vækstbarriere, er den nykonstruerede model for den økonomiske væksts generelle afhængighed af befolkningstilvæksten, en stor omvæltning vedr. opfattelse af akkumulation og kriser. Til disse nye slutninger var Bauer kommet gennem et flerårigt empirisk studium af krisen fra 1929 samt den forudgående konjunktur (Rationalisierung und Fehlrationalisierung, 1931), og ikke under Keynes' indflydelse. Men Bauer havde ikke mod til at give RL ret m.h.t. deres gamle polemikker. Heller ikke Paul Sweezy (1942, USA), der udbyggede Bauers model, har fået øjnene op for RL's fortjenester. Tværtimod har han forsynet hendes teorier med flere forunderlige kommentarer, der gav den skikkelse af en karikatur. Den eneste forfatter, der allerede sidst i 30'erne bevidst vendte tilbage til hendes teorier, var Michal Kalecki. I sin bog »Essays in the Theory of Fluctuations« gav han udtryk for den opfattelse, der gik ud på at i »Akkumulationen« blev problemet vedr. udligningen af de som regel for store besparelser med investeringer, d.v.s. med RL's ord, omdannelsen af merværdien i produktionskapitalen, grundigst behandlet før Keynes. I sine arbejder udviklede Kalecki kapitalismens økonomiske dynamikteori baseret på Marx' reproduktionsskemaer, ligesom hun prøvede det.

RL gentog med stor optagethed spørgsmålet om den kapitalistiske produktion »egentlige mål«. Dette spørgsmål brugte hun som kryptoproblem for datidens problematik omkring kapitalisternes investeringsbeslutninger.²¹ Socialisternes udbredte overbevisning om, at kapitalister i den grad er besat af en trang til udbytets maksimalisering,

at de ligesom automatisk omdanner den ikkekonsumerede del af merværdien til en ny produktionskapital, anså RL for fejlagtig. Hun påstod korrekt at kapitalisterne gør det, såfremt de har udsigt til en udvidelse af en indbringende afsætning. Datidens økonomiske begreber slog dog ikke til, når det drejede sig om problemets præcise beskrivelse. Uden at kunne skelne den potentielle akkumulation (opsparing) fra den reelle (investering), var hun ikke i stand til at formulere den effektive efterspørgsel i rent teoretiske kategorier. På trods af alle forviklinger i »Akkumulationen« forstod hun problemet betydeligt bedre end J.A. Hobson, Keynes' forgænger, der mente, at overskuddet af opsparing kommer til udtryk i investeringsoverskud, og realiseringen så han som markedets oversvømmelse med varer. Kaleckis skema, udført i den simpleste skikkelse, støtter sig (ligesom Keynes' model) på denne adskillelse og på en overfor hinanden opstilling af indkomsters og udgifters bevægelse.

Bortset fra lønninger, der som regel bliver givet ud i helhed til forbrug, vil hovedproblemet for balancen være udligning af kapitalisternes indkomster og udgifter. Antager vi, at deres konsumtion er statet end, vil det dreje sig om udligningen mellem de opsparede gevinster og investeringer. Gevinsternes størrelse er givet d.v.s. at i den gældende periode er den bestemt af de tidligere tagne beslutninger om investeringer. Derimod kan udgifterne forandres. Enkelte kapitalister omdanner ikke deres opsparede dele af gevinster til investeringer, fordi de forventer en lav profit. Det sker tit i den modne kapitalisme. Derfor er statens intervention nødvendig i form af en forøgelse af udgifternes strøm, gennem bestillinger på oprustning og evt. anden offentlig investering. Det bør tilføjes, at i tilfælde af ledig arbejdskraft og ufuldstændig udnyttelse af produktionsapparatet, vil enhver forøgelse af poster på udgiftssiden føre til vækst af produktionen og kapitalisternes gevinster.

Som det her anførte skema viser, har RL rammende, omend lidt overdrevent, lagt vægt på de eksterne markeder som akkumulationsfelt samt på udviklingen af oprustningssektoren som et nyt akkumulationsfelt. Det bør tilføjes, at ved hjælp af overflytning af en del indkomster (fx ved hjælp af beskatning og subsidiering af andre sektorer), kan man øge udgiftsstrømmen inden for visse grænser. Især indkomstens redistribution fra gevinst til fordel for indkomster fra lønninger som er anvendt til forbrug, betyder formindskelse af opsparingens omfang, d.v.s. uligevægt. Arbejderne bruger som regel hele lønnen til forbrug, og »desopsparer« ovenikøbet ved at købe på afbetaling. På dette grundlag bliver redistributionen til fordel for de fattige foreslået af venstre keynesianismen.

Nu kan man vende tilbage til disse begrænsninger, der må tilføjes, når det drejer sig om »den Keynesianske revolution«. At tilskrive Keynes denne omvæltning er ensidigt overdrevent, for en sådan er også sket i den socialistiske litteratur inspireret af Marx. Den amerikanske økonom Lawrence Klein, der populariserede Keynes' teori med sin bog »The Keynesian Revolution«, har efter at have læst Kaleckis afhandling kundgjort, at denne tidligere end Keynes' afhandling i sin præsenterede en teori, der omfattede alle fra et videnskabeligt synspunkt væsentlige teser af den keynesianske beskæftigelsesteori, og desuden indeholdt en langt mere præcis konjunkturcyklusteori. Klein har herved selv begrænset sit begreb af »den keynesianske revolution«. Joan Robinson har i en af sine artikler om Keynes og Kalecki forklaret, hvorfor den sidste havde bedre muligheder for at gennemskue problemet end hidtil. Den store krise i 1929 har fremstillet det effektive efterspørgselsproblem meget skarpt, og Keynes og hans kreds forsøgte derfor i begyndelsen af 30'erne at skære gennem junglen af uklarheder, som blev skabt af den ortodokse (nyklassiske) økonomi, og famlede sig i mørke med stort besvær frem til noget, der lignede Marx' reproduktionsskemaer, uden at have anelse om deres eksistens. Denne famlen var Kalecki forskånet for, da han aldrig har studeret den ortodokse økonomi, og hans overvejelser begyndte fra det punkt, hvortil hans senere engelske venner søgte med så stort besvær. På den anden side må man tilføje, at Kaleckis

intellektuelle kontakter med det socialistiske venstre (han skrev til »Przeglad Socjalistyczny« - »Socialistisk Revy« udg. af Antoni Panski, under pseud. Henryk Braun) hjalp ham med at finde det rigtige analytiske værktøj og gav hans konklusioner et antikapitalistisk indhold.

Så meget om det første almenteoretiske lag i »Akkumulationen«. Ang. problemer, der understreges af værkets undertitel (Et bidrag til imperialismens forståelse), har TK begrænset sig til to: Til et afsnit af det mere generelle problem, forholdet mellem den leninistiske og luxemburgiske imperialismeteori og den berygtede kapitalismens-automatiske-krak teori.

Det var en mærkelig tilfældighed, at kampagnen mod »den halvmensjevistiske« luxemburgismes opfattelse fik støtte af en offentliggørelse af Lenins meget kritiske bemærkninger om »Akk.« og som han påtænkte at skrive engang under titlen: »RL's uheldige supplering af Marx' teori«, (se »Leninskij Sbornik« t.22). Gennem mange år og indtil i dag har disse af Lenin nedskrevne varme indtryk, men som han ikke selv offentliggjorde, været brugt mod »Akk.«. Et supplement til disse indtryk er hans brev, vedr. mindre end det halve af »Akk.«, og som for første gang er blevet offentliggjort i 4. udg. af hans værker. Brevet sammenfatter Lenins indtryk af værket i tre sætninger: »Hun har vrøvlet helt utroligt. Fordrejet Marx. Jeg er glad for at Pannekoek, Eckstein og O. Bauer enstemmig har fordømt hende med samme argumenters brug, som jeg anvendte i 1899 mod narodniki«. Samtidig har han kundgjort, at han ville skrive en kritik af værket, og kritikens flerpunktsplan havnede senere i »Sbornik«. Men kritikken blev ikke til noget. Siden har han kun offentliggjort en eneste negativ sætning, der kan findes i den bibliografiske del af hans encyklopædiske artikel om Marx, skrevet i 1914, altså før han selv begyndte sine systematiske studier vedr. imperialismen. Denne sætning indeholder forresten ikke andet end en henvisning til de her før nævnte tre forfattere, der gav en analyse af en fejlagtig udlægning af Marx' teori ang. »Kapitalens akkumulation«. Lad os vende opmærksomheden mod det tematiske omfang af Lenins samtlige kritiske bemærkninger. Og med undtagelse af en enkelt, som kræver forklaring, har resten af dem vedrørt det generelle problem: Realiseringen af merværdien, d.v.s. den samme problematik, som indgik i den polemik, som han førte mod narodniki. Ingen af dem handler om teser vedr. imperialismens teori. Pkt. 7 i planen: »Imperialisme og realiseringen af merværdien«, som i afbrudte sætninger indeholder kritikken af den beskrivende karakter af RL's udledning vedr. imperialisme, mangelen på forbindelse mellem de der anvendte historiske fakta, og selve problemet (realiseringen af merværdien) er heller ikke nogen undtagelse. Og helt sikkert kan man sige, at ingen af Lenins bemærkninger vedrører den påståede opfattelse af kapitalismens automatiske krak i hendes værk. Hvis man nu vil anerkende disse bemærkninger hos Lenin som »den eneste rette indstilling til kritik af RL's akkumulationsteori«, som udgiverne af »Sbornik« ønsker, så er formuleringen af beskyldninger om »det automatiske krak« ikke Lenins værk, men senere kritikeres.

I hvor høj grad Lenins kritiske bemærkninger har for »Akkumulationen« vedkommende »en uvurderlig betydning for problemets opfattelse som helhed«, som »Sborniks« udgiver mente, er et åbent spørgsmål. Man kunne tænke sig, at Lenin senere, da han selv tog fat på imperialismens problematik, skiftede standpunkt og dermed vurdering af RL's værk. Det er påfaldende, at han aldrig er blevet færdig med den planlagte kritik, selv om der var rig lejlighed til det. Kan tænkes, at han ikke ville gøre det under krigen, da hun var en af hans nærmeste allierede. Men kritikken af »Juniusbrochuren« tyder på, at han kunne forene begge aspekter.

Forfattere, der antager Lenins kritiske bemærkninger for nøglen til vurdering af »Akkumulationen«, må gøre sig et klart. Da han skrev »Imperialismen som kapitalismens højeste stadium« støttede han sig hovedsageligt til 2 værker: Rudolf Hilferding' »Finanskapitalen« og John A. Hobson' »Imperialisme«. Den førstnævnte tog meget let

på problemet om utilstrækkelig efterspørgsel, d.v.s. afsætningsmarkeder til realiseringen af merværdien. Derimod var sidstnævnte en kendt subkonsumtionsteoretiker og Keynes' forgænger. Ved hjælp af Hobson, som Lenin ikke kritiserede, kritiserede han Hilferding. (Læg mærke til at Hobsons opfattelser var noget mildere end RL's) Kunne der tænkes, uden at der er sket en udvikling af Lenins anskuelser på dette felt i hvert fald vedr. den modne kapitalismes betingelser?

Eller kunne det tænkes anderledes? Ved læsningen af »Akk.« har Lenin fået et dårligt indtryk af bogen og påtænkte at skrive en kritik, men fik efterhånden betænkeligheder og gemte den til senere for først selv at få mere tid til at studere problemet, og til at gennemlæse »Kapitalen« under denne synsvinkel. Han fik aldrig tid. Heller ikke, da han skrev sin populære brochure om imperialismen, hvor han bevidst holdt disse mere generelle teoretiske problemer udenfor sine aktuelle interesser. Det var selvfølgelig en meget beskedent selvurdering, men metodisk rigtigt. Han nåede at udvikle sin opfattelse så meget, at han kunne indse Hilferdings ensidighed og Hobsons bidrag til analysen af kapitalismens vækstbarrierer (og dermed RL's fortjeneste). Der kunne være flere grunde til at Lenin ikke direkte citerede hende. En af dem bør nævnes. Selv om Lenins udvikling var meget fremskreden på dette område, ville han dog ang. realiseringen opfatte RL's teori for en ekstremistisk udgave af subkonsumtionsteorien. Også Kalecki betragtede hendes værk sådan, selv om han bevidst anså sig selv som hendes efterfølger på dette felt. Problemets opklaring kræver dog meget videnskabelig forskning - hvis det overhovedet er muligt.

Til sidst understregede TK endnu engang, som medansvarlig udgiver af »Akkumulationens« polske oversættelse, at RL ikke var forfatter til opfattelsen »kapitalismens automatiske krak«, som JW-S hævdede i sin artikel i »Studia Filozoficzne«, 1970.3. Hun mente, at denne opfattelse har fået en berettiget kritik, bl.a. i den af Lenin påtænkte artikel, som desværre ikke er blevet ført til ende. Hun mente at kritikken havde til formål at beskytte arbejderbevægelsen mod en ukritisk modtagelse af værkets indhold. TK mente af JW-S også citerede O. Bauer grundløst i denne anledning. O. Bauer beskyldte RL for noget helt modsat. Han skrev at »kapitalismen forsvinder inden den sidste bonde og småborger i hele verden omdannes til lønarbejder (...) Den vil falde under slag fra arbejderklassens voksende harme, klasse, som den kapitalistiske produktionsproces selv får til at vokse, blive skølet og organiseret«. Han mente, at med disse ord polemiserede han mod RL's anskuelser. Hun svarede harmfuldt, at her var der tale om abstraktion ikke alene fra hendes opfattelse, men også fra hendes ord.

TK mente at RL's formulering af teorien kan udlægges forskelligt, hvad hans sidste indslag om »det automatiske krak« skulle være det bedste bevis på. Udlægningen burde have nogle forudbestemte og utvetydige præliminærer, hvad de tilstedeværende økonomer ikke først behøvede at blive enige om, da de har været igennem dette stadium før, selv om de ikke er helt enige i fortolkningen af RL's teori. Dette gælder også Jozef Zawadzki, som desværre ikke var til stede, men som gennem mange år afviste RL som ophavsmanden til teorien om »det automatiske krak«.

Jan Dzięwulski (JD) konstaterede mødets store nytte, hvor specialister fra flere videnskabsdiscipliner kunne danne sig et overblik vedr. forskning om RL. Den slags var ikke altid mulig før, og i hvert fald når det drejede sig om dette område kendte man hverken til hinandens arbejde eller resultater. Det er også nyttigt at få et overblik vedr. denne forsknings historie, da den er nødvendig for tilrettelæggelsen af en forskningsstrategi. Også inden for dette er litteraturen meget beskedent. En begyndelse til det blev gjort af Maria Szlezinger i kap. I til hendes doktorafhandling: »Filozofia społeczna Rozy Luksemburg« (RL' samfundsfilosofi) for ca. 10 år siden. JD skrev selv en artikel »W kwestii luksemburgizmu« (Vedrørende problemet luxemburgisme) i samlingen »Julian Marchlewski. Materiały sesji naukowej z okazji 100 rocznicy urodzin« W-wa, 1968 (J.M. Materialer fra den videnskabelige konference i anledning af 100-års dagen

for hans (Marchlewskis) fødsel). Her omtales de to hovedretninger af RL - vurderingen i den kommunistiske bevægelse i mellemkrigstiden. Artiklen er stort set kun kendt af arbejderbevægelsens historikere.

Vurderingsetaperne er følgende: Lenins udtalelser fra 1920 og 1922: H.h.v. »Bidrag til problemet diktaturets historie«, hvor han sagde, at RL var en fremragende repræsentant for det revolutionære proletariat og den uforfalskede marxisme; og »Publicistens bemærkninger«, hvor han remser hendes politiske og teoretiske fejl op, men anbefaler udgivelse af hendes værker. Underligt at vor generation er blevet opdraget i overbevisning om, at RL's system næsten var mensjeviskisk, fejlagtigt, antimarxistisk o.s.v., men det var ikke tilfældigt. Hun opfattede mange problemer anderledes end Lenin. Hun har budt den russiske revolution velkommen med stor jubel, samtidig med at hun skarpt kritiserede visse elementer i Lenins taktik og pessimistisk vurderede de socialistiske opbygningsperspektiver i Rusland i tilfældet af at revolutionen ikke også sejrede inden længe i de udviklede europæiske lande. Kort efter hendes død er hendes opfattelse blevet udnyttet til at diskutere den russiske revolution, hendes hidtidige fjender, højresocialdemokrater, plukkede de af hendes anskuelser, der kunne bruges, ud, isolerede dem fra de betingelser, de var blevet skabt til, og forfalskede dem til antibolsjeviskiske. Situationen fortsætter den dag i dag (se Ciolkosz og mange andre). Enkelte af hendes anskuelser hindrede efter krigen absorberingen af en række rigtige og af Lenin prøvede ideer hos de kommunistiske partier, især det polske og det tyske.

I den kommunistiske bevægelse prøvede man i begyndelsen at skelne det, som var rigtigt hos hende, fra det, som var forkert. Især i KPP under Warski og M. Koszutska. Men af forskellige grunde sejrede sidst i 20-ne og begyndelsen af 30-ne en anden tendens, der faktisk svarede til den højresocialdemokratiske. Hvordan var det muligt? Dette er ikke rigtigt belyst endnu, da både materiale og bearbejdelse er fragmentarisk og tegner et meget kompliceret billede.

»Luxemburgismen« dukker op i den kommunistiske bevægelse som en art teoretisk forsvarskonstruktion, et fejlagtigt system af teoretiske og politiske opfattelser, hvad der med skadefryd er konstateret af højresocialdemokrater, som nu påstår, at bevægelsen er rådvild overfor RL's tankefriskhed og moralopfattelse, og at den kun kan beholde hende for sig selv via kanonisering af myten om at hun ofrede livet for revolutionen på den anden side, og via forkastelse af hendes opfattelse på den anden.

Den af Kl i 30-ne udarbejdede vurdering af »luxemburgisme« herskede efter 2. verdenskrig i de sejrtriumfante kommunistiske partier i Polen og Østtyskland. Igen i 1947 mindes man Jerzy Ryng i den polske journalistik med hans vigtigste dele af artiklen »Luxemburgizm w kwestii polskiej« (Luxemburgisme i det polske spørgsmål), og i DDR kommer i 1951 RL biografi af F. Oelssner. I begge lande blev opfattelserne fra begge publikationer massepubliceret i forskellig form.

I midten af 50-ne begyndte man at overveje de videnskabelige principper, der skulle ligge til grund for den vurdering, der styrede forskningen i den foregående periode, og det gjaldt også luxemburgismen. Man konstaterede, at vurderingen af RL's arv foregik under pres af skarpe interne ideologisk-politiske kampe i arbejderbevægelsen og i den kommunistiske i særdeleshed. Af de spæde resultater på begynderstadiet kunne man se at vurderingsprocessen, betragtet fra et videnskabeligt synspunkt, havde alvorlige mangler. Foruden de kendte og metodisk forkerte modstillinger RL - Lenin var der også helt klare forfalskninger i strid med marxismen. Kunne der nu være fare for at køre over i den modsatte grøft? Denne gang var man meget forsigtig, og de videnskabelige vilkår var gunstigere. På Marchlewski jubileumskonferencen viste det sig, at mange af deltagerne opfattede luxemburgisme vidt forskelligt, mange holdt stadig ved de gamle vurderinger, økonomerne mente, at begrebet var meget nær på leninisme, men var specifik for den vesteuropæiske og polske marxistiske venstre²⁷ før og under den første verdenskrig. Endelig foreslog FT at man kunne undlade at bruge begrebet, da det

videnskabeligt er lidet anvendeligt og forvirrende og mere egner sig til den politiske filosofis historie for »persondyrkelsesperioden« end for RL's politiske tænkning. De to diskussionsretninger kunne trods forskelle af væsens og terminologisk natur blive enige om, at en fælles forskningsstrategi var nødvendig.

Den økonomiske problematik indtager en vigtig plads i RL's teoretiske virksomhed, både i omfang og vægt. Hendes første større arbejde handlede om industriens udvikling, især i Kongrespolen, og skulle tjene som begrundelse for de politiske standpunkter og strategiske revolutionære internationalistiske opfattelser hos SDKPiL. I »Socialreform eller revolution?« samt i andre antirevisionistiske skrifter og især i »Akk.« stræbte hun efter en generel begrundelse for de politiske og strategiske opfattelser hos det ikke-bolsjeviskiske venstre i II Internationale. Striden omkring »Akk.« varer endnu. Værket blev positivt modtaget af J. Marchlewski og Fr. Mehring. Andre kritiserede det mere eller mindre. (...) I begyndelsen af 20'erne blev det inddraget i den tyske interne kamp, hvor den ultravenstreorienterede A. Maslow i kampen mod Brandler - Thalheimer gruppen, der var teoriens tilhængere, på en »pioneragtig« måde bragte O. Bauers konkurrerende opfattelse, at den luxemburgiske- er blevet til »kapitalismens automatiske krak«-teori, og fra nu af fremsættes denne påstand i stadigt skærpet form. Mellem 1921 og 1923 mente KPD's ledelse, at en af dens hovedopgaver var udviklingen af den revolutionære teori og taktik på basis af teorien fra »Akkumulationen«. På KI's kongres præsenterede Thalheimer programmets projekt, suppleret med den leninistiske karakteristik af imperialismen. Bucharin erkendte, som referent for et andet program-projekt, at hele problemet burde udforskes nøjagtigt. Værket var blevet oversat til russisk, og den første etape af den sovjetiske diskussion begyndte med ligeligt fordelt styrke af tilhængere og modstandere og uden Lenins deltagelse. Den fortsatte også efter 1924, da hans negative synspunkter er blevet kendt. De store forskydninger skete 1924 - 25, bl.a. fordi forfatterne til programmets tyske projekt blev kritiseret i KI og fjernet fra KPD's ledelse, hvor deres modstandere nu sad. 5. udvidede Plenum af EKKI antog nu teserne for bolsjevisering af de kommunistiske partier, idet man gik ud fra, at jo tættere til leninismen stående aktivister propagerer forkerte opfattelser, jo farligere er disse. Dette fik også betydning for diskussionen omkring »Akkumulationen« (...) Efter den store krise fik borgerlige økonomer interesse for »Akk.«, og det såkaldte keynesianske venstre genoplivde diskussionen, hvad der fik de vestlige kommunister til at frygte for misbrug af RL. M. Dobb mindede om hendes forføjede teori, og Sweezy med P. Baran var også negative. De udviklede dog en teori om det økonomiske overskud og dets absorption i kapitalismen på basis af realiseringsteorien. J.D. sagde, at han med interesse afventede diskussionen efter den italienske oversættelse. Han mente, at også i Sovjetunionen og DDR kunne der mærkes en forandring siden 50'erne, og at man der er ved at vende tilbage til udgangspunkterne fra 20'erne og 30'erne, men ingen er i tvivl om at værket er dybt forføjet. H. Schumachers udtalelse på Marchlewskiseminaret tyder på det.²²

I Polen er man tidligt gået meget stærkt i gang med omvurderingen. I 1963 blev »Akk.« oversat, sammen med »Antikritikker« og forsynet med Zawadzki's forord, som pegede på at værket kunne misforstås p.g.a. dets logik, men i grunden indeholdt det ikke nogen opfattelse om automatisme. Derimod kunne han påvise mange andre fejl, som dog ikke kunne fratage dets enorme betydning for udforskningen af samtidens kapitalisme. Kalecki og TK var enige med ham, selv om de havde andre tilgange²³ og så andre fejl. (...) Den polske diskussion fortsætter med nye tilgange og vurderinger. MM har allerede præsenteret sin opfattelse ang. målet og betydningen af RL - forskning. JD præsenterede sit lignende standpunkt ang. indhold og værdi i akkumulationsteorien.²⁴

JD citerede de generelle slutninger af sin analyse: »I »Akkumulationen« er modsætningen mellem produktions- og realiseringsbetingelser af merværdien den generelle genstand for undersøgelse, og der er lagt vægt på realiseringsbetingelserne. Modsætningens effekt er stagnationstendensen i den kapitalistiske økonomi. Efter at forfatterinden hav-

de konstateret dette, koncentrerede hun sig ikke kun om de »negative« løsninger af stagnationen (uudnyttelse eller ødelæggelse af produktionsapparatet), men også de »positive«, d.v.s. dem, der indgiver den Kapitalistiske Økonomi dynamik, og dermed om de grundlæggende, ²⁵se s. 33 i mit manus, langsigtede og udvidende (ikke kapitalistiske markeder). Men dermed er hendes teori ikke en fuldendt teori for den kapitalistiske økonomis dynamik.

De talrige logiske fejl og inkonsekvenser forsvinder, når RL's tankegang følges. Sammenholdt med moderne teorier, der omfatter helheden af den kapitalistiske økonomis dynamik og ikke kun konjunktur-cyklussen, viser den sig på trods af fejl i store træk at være rigtig, og ret konkret sammenholdt med virkeligheden. Men at blive sammenholdt med dogmatiske versioner eller med dogmatiske udlægninger af selve teorien, kan den ikke tåle. I virkeligheden er den født i »Kapitalens« cirkler, og der vil den forblive. Forkastelsen af dens værdier har været skæbnesvanger.

Indenfor den polske arbejderbevægelses historie har RL's disputats »Udviklingen« spillet en vigtig rolle. Foruden at hun omgående er blevet angrebet af PPS, har også forskellige borgerlige økonomer begyndt at bidrage til stridighederne. Således har fx nationaldemokraterne i grunden støttet hendes teser, mens andre borgerlige var imod. »Udviklingen« har også fundet genklang udenfor det polske samfund, hvilket bidrog til RL's stillingtagen i hendes berømte 20-årige strid med Lenin om det nationale spørgsmål.²⁵ Stridighedernes første etape afsluttedes næsten automatisk, da landet genvandt uafhængighed. De fortsatte dog indenfor KPP, hvor man måtte gøre op med fortiden. Analysen foregik under pres af de interne og internationale kampe i den kommunistiske bevægelse. Warski og Koszutska forkastede først og fremmest alle de opfattelser, der hindrede partiets bolsjevisering, og hindrede det i at skaffe sig forbundsæller i kampen for proletarietets magt. RL's analyse i »Udviklingen« anså de ikke for en hindring til at antage det leninistiske syn på det nationale spørgsmål, da denne i sin tid var korrekt, men efter selvstændigheden var den bare blevet uaktuel p.g.r.a. de objektive betingelser, og de anså at *hendes analyseresultater ikke var basis for hendes samfundspolitiske opfattelse*. Efter Pilsudzkis statskup i 1926 skærpedes fraktionskampene, hvor »mindretallets« teoretikere forkastede Warskis og Koszutskas kritiske analyse af nogle af RL's opfattelser som højreopportunistisk, og begyndte at udvikle deres egen. Deres tidligere opfattelse af småborgerskabets selvstændige rolle i uafhængighedsbestræbelserne på visse historiske tidspunkter har de nu stillet overfor det modsatte, at det var det polske bourgeoisie, der beslutomt har stræbt efter landets selvstændighed. De har nu kritiseret »Udviklingen« og understreget, at *RL's økonomiske analyses resultater var basis for hendes samfundspolitiske opfattelse*. De søgte at bevise det grundlæggende fejlagtige ved hendes økonomiske hovedteser. I begyndelsen af 30'erne udbyggede »mindretallet« sin kritiske analyse i overensstemmelse med de i KI gældende opfattelser, så nu var »Udviklingen« bare et af elementerne i »luxemburgismens system«. (...)

I 1957 kom den første polske oversættelse af »Udviklingen« sammen med befrielsesbevægelsen fra de dogmatiske skemaer, der tillod at åbne øjnene for de eksterne markeders og statens rolle i de udviklede kapitalistiske lande samt »den tredje verdens« rolle. Den første positive vurdering af værket kom i Zawadzki's forord til »Akkumulationen«. I polemikker mod beskyldningerne mod »Udviklingen« forsøgte han at adskille de to værker, idet han var overbevist om at »Akk.« indeholdt mange alvorlige fejl. For »Udviklingens« centrale ide anses i almindelighed de såkaldte østmarkeders afgørende rolle i Kongrespolens industrielle udvikling. Man burde udforske 3 vigtige problemer: 1) Om denne centrale ide ud fra teoretisk-økonomiske synspunkter er helt eller delvis rigtig, 2) hvis ja, om der eksisterer historisk-økonomiske fakta, der taler for ideen, 3) hvis ja, hvilke slutninger der kan drages heraf for nogle historiske discipliner. Disse problemer har JD taget op i sin endnu ikke trykte afhandling »U zrodol pogladow ekonomicznych Rozy Luksemburg« (ved kilderne til RL's økonomiske opfattelser). Han mener at »teorien om

østmarkederne« uhindret kan anses for rigtig fra et økonomisk synspunkt, dog ikke fra de politiske slutninger RL drog. Flere økonomi-historikere er tilbøjelig til at have samme opfattelse. Men den faktiske rolle »østmarkederne« spillede bør yderligere udforskes. Den økonomiske forskning har afsløret, at nogle af de vurderinger, der skulle underbygge opfattelsen om RL's »fejlagtige system«, var forkerte. Dette betyder dog ikke, at der ikke var fejl i hendes teorier, eller at disse fejl ikke stod i forbindelse med hinanden. Det er muligt, at nogle af 30-nes vurderinger var rigtige, og man bør tage hensyn til dem. Hele forskningen vedr. RL er indtil videre beskeden og berører kun en lille del af hendes teoretiske virke, og det står oven i købet sløjt til med offentliggørelsen af dens resultater. På mødet her præsenterer man resultater fra for 5 år siden, foreslår at fordele glans og skygge på en ny måde, som måske undertiden var nødvendig under de omskiftelige politiske forhold, men som ikke har meget at gøre med videnskab. Dristige hypoteser bliver kastet ud »på øjemål« af specialister. Hvad så med folk der plejer at bruge deres resultater? Disse skarpe ord er dikteret af bekymring for at man ødsler med de spinkle kræfter.

Tre årsager står i vejen for denne forskning: 1) Man er få og uorganiserede. 2) RL's arv har altid befundet sig i centrum af de ideologiske og politiske kampe, hvilket til stadighed kaster skygge over forskningen, komplicerer den og truer den med at blive udnyttet til antimarksiske mål, 3) de videnskabelige discipliners tilstand: Bedst i økonomien, mindre god i den økonomiske historie, som har draget nytte af økonomiens resultater både teoretisk og metodisk efter Witold Kula's anvisninger, men som paradoksalt nok ikke tog det nyeste fra den, men nøjedes med det, den nuværende generation af økonomihistorikere lærte i deres studietid i 50-erne, noget der i endnu højere grad præger arbejderbevægelsens historikere. Her varer det længe, inden man vil vove sig til en nyvurdering af RL. Det haster med at komme med en videnskabelig vurdering i den internationale diskussion. En bedre organisering af forskningen, som kunne sætte sig ud over de divergerende opfattelser hos de enkelte, bør i første omgang omfatte:

- 1) En rationel plan for forskning og sikring af dens koordinering,
- 2) mulighed for gensidig systematisk information,
- 3) sikring af information om forskning i udlandet,
- 4) mulighed for tematiske og metodologiske diskussioner,
- 5) offentliggørelse af publikationer over hele landet og de vigtigste udenlandske.

Jan Sobczak (JS) var meget glad for økonomernes indlæg, der har givet arbejderbevægelsens historikere meget at tænke over.

Derefter koncentrerede han sig om problemerne, der lå i centrum for stridigheder mellem RL og Lenin. Her drejer det sig om to af hendes skrifter: »Det russiske socialdemokratis organisationsproblemer« og »Den russiske revolution«. Disse problemer var i højeste grad virkelige. 1900 - 1904 var Lenin i gang med udarbejdelsen af nye principper for det revolutionære parti, der adskilte sig fra II Internationales gamle, men endnu stærke. 1917 - 1918 var han i færd med at bygge en ny statstype op, som i dag for mange er et mønster til efterligning, for andre et objekt for polemik og bekæmpelse. RL og Lenin prøvede at løse problemerne omkring disse ting hver på deres måde. Historien har givet Lenin ret, men ikke overstreget alle RL's aspekter. Hendes søgen var i begge tilfælde påvirket af andenrangs faktorer, og hun var uden egen skyld forhindret i at få kendskab til førsterangs faktorer (h.h.v. forholdet til mensjevnikkerne i 1904 og isoleringen p.gr.a. fængsling i 1917)

Ang. RL's placering var JS enig med JW-S i, at alene hendes biografi viser, at hun fulgte Lenin i sin teori og især i sin politiske praksis. Hvad var størst i dette forhold, stridighed eller enighed? Som regel er den første meget kraftigt understreget i borgerlig og højresocialdemokratisk influeret litteratur. JS nævnte: O.K. Flechtheims forord til udvalget af RL's skrifter, Frankfurt a/M. 1966; H. Weber, Von Rosa Luxemburg zu Walter Ulbricht; W. Conze, i Historische Zeitschrift, 1959; R. Schlezinger i Soviet Studies, 1966; L.

Martovs biografi udg. af J. Getzler; R. Pipes om det russiske SD; Bertram D. Wolfes biografier af Lenin, Stalin og Trotski, *Three Who Made a Revolution*, N.Y. 1964; Adam B. Ulam, *The Bolsheviks*, N.Y. 1965; A. Ciolkosz, *Roza Luxemburg a Rewolucja Rosyjska*, Paris 1961, og J. P. Netti' ellers udmærkede 2bdsværk, som heller ikke er fri for at overekspone de elementer, hvor de er uenige. Oelsner's biografi af RL fremstiller hende som opportunist i anskuelser og revolutionær af temperament, hvilket måtte føre til at hun er blevet stillet i modsætning til Lenin i de socialistiske landes litteratur.

Herefter gennemgik JS historien om RL's og Lenins bekendtskab, samarbejde og gensidige støtte i kampen mod revisionisme og opportunisme. Han pegede på Lenins hjertelige forhold til hende i modsætning til hans forhold til Jogiches. Lenin var meget rystet over hendes død.

JS undrede sig over nogle kollegers fordømmelser af RL's holdning i det nationale spørgsmål, fordømmelser, som stadigvæk ligner de meget følelsesladede angreb på hende fra den periode, da det var en brændende sag. Denne tilgang afføder en anden, navnlig at nogle historikere også fejlagtigt, men af ellers en så ædel grund som forsvar for SDKPiL som PZPR's vigtigste forgænger,²⁶ modstiller RL hendes parti, og leder i dets rækker efter en opposition opstået på grund af uenighed i det nationale spørgsmål. Tendensen er blevet repræsenteret her af MZ og af Norbert Michta i »Stolica«.²⁷ Tendensen er også blevet iagttaget af Jerzy J. Wiatr og WB på sidste møde om »Internationalisme, patriotisme og nationalisme i den polske arbejderbevægelse«, ligeledes arrangeret af redaktionen.²⁸ Problemet er ikke grebet ud af luften, selv om det har få kendsgerninger at støtte sig til. Det er svært at sige i dag, hvorvidt RL's opfattelser var repræsentative for partiet og især i perioden, hvor det udviklede sig til et masseparti (30.000 medlemmer), med tilstrømning af både proletariske og småborgerlige elementer af polsk, jødisk og tysk nationalitet. De revolutionære partiers historie, herunder også SDKPiL's har indtil fornylig altid været anskuet fra »partitoppen« og ikke fra masserne. Undersøgelserne er også gået udenom anden- og tredjerangs partifunktionærer, som ellers beskæftiger sig med det daglige partiarbejde, hvor de møder livets realiteter, fjernt fra den »talmudiserende« ledelse, der ofte tvunget i eksil mangler den virkelige kontakt med masserne. Udforskningen af perception af partiets ideologi har man desværre ikke udbygget.

Da det nationale spørgsmål har fundet plads i SDKPiL's program fastholdt partiet, at det ikke nyttede at kæmpe for uafhængighed mod de tre stormagter, men i stedet skulle man arbejde for en revolution i Rusland, hvis resultat ville blive Polens autonomi indenfor federationen. I mellemtiden burde man koncentrere sig om bekæmpelsen af den udviskning af arbejderbevægelsens klassekarakter, som PPS stod for. Stridighederne i det nationale spørgsmål førtes hovedsageligt blandt intellektuelle, mens proletariatets avantgarde koncentrerede sig om kampen mod det tsaristiske regime. Dette ses meget tydeligt i arbejderdagbøger i beretninger om agitationsarbejde, samt i kongresberetninger, især fra før 1900, som dog ikke helt afviste et uafhængighedsprogram, hvis omstændighederne ville tillade et sådan. Derimod advarede man ofte mod faren for infiltration og udnyttelse af partiet til ikke proletariske mål. Man anså uafhængighed som nyttig, men ikke som middel til at løse arbejderklassens problemer. Arbejderne fra både PPS og SDKPiL så ens på sagen, og RL's opfattelse var her ikke udpræget, tværtimod, hendes publicistik var baseret på deres opfattelser. RL var optaget af spørgsmålet p.gr.a. sin internationale kamp og kampen med PPS. På lavere trin var der ofte samarbejde mellem de to partier, hvilket tit førte til konflikter med RL, og enkelte intellektuelle gik over til PPS, hvad der dog ikke fik større praktisk betydning. Arbejderne skiftede ofte parti frem og tilbage.

Mange i SDKPiL og PPS betragtede den nationale uafhængighed som et fjernere mål efter at absolutismen var blevet bekæmpet, og når tendenserne i kapitalismens udvikling ville gøre det muligt (Marchlewski, Wojnarowska og andre). Derfor var JS ikke enig med MW' synspunkt, at Marchlewski blev påvirket af RL i denne sag. Marchlewski holdt sig,

lige som mange andre, til partiets hovedlinje, som var anderledes smidig, og på trods af forbehold vedr. spørgsmålets realitet krævede et positivt program. RL's anskuelser er ikke blevet accepteret i partiet i noget officielt dokument, og til en åben konflikt kom det først, da hun benyttede nationalspørgsmålet som årsag til at afbryde forhandlingerne med det russiske SD om sammenslutningen (1903). Arbejdernes utilfredshed med hendes artikler er afspejlet i den interne partikorespondance.

Revolutionen i 1905 skubbede sagen i baggrunden, men den spillede stadigvæk en indirekte rolle i samarbejdet med det russiske SD i hele sammenslutningsperioden og blev genoplivet i forbindelse med sammenslutningsproblematikken med PPS Lewica i årene 1917 - 1918, både indenfor landets grænser og blandt emigranter i udlandet.

Som læser kan man få den opfattelse at RL og SDKPiL var nationalnihilister. Men fra hendes »Breve« ses det tydeligt, hvor stor hendes kærlighed var til alt, som var polsk, og hvor meget hun ønskede at afskaffe den nationale undertrykkelse. Tillige viser »Breve«, hvor stærkt hun var engageret i sin »tyske« kamp og karriere. Disse aspekter er som regel ikke taget i betragtning i polsk historiografi. Polen var for hende revolutionens periferi. Hun forlod landet som 17-årig og opholdt sig kun periodisk der. Hun var en af de polske revolutionære aktivister, der opholdt sig udenfor Polen længe og kendte derfor kun arbejderklassens indstilling til det nationale spørgsmål fra beretninger, statistikker m.m. HB klarede alt det interne selv, så at hun kunne nøjes med at tage sig af de store sager. Radek sagde engang, at »hendes storhed bundede ikke i polsk jord« og at »hun var barn af den tyske kultur«.

I dag er vor forståelse af begrebet internationalisme forskellig, og var det også dengang. Forviste internationalister drømte i Sibirien om deres socialistiske fædreland, og Marchlewski og Wojnarowska så også anderledes på sagen end RL. JS mente, at visse elementer af en sådan universalistisk forståelse kunne man også observere her på mødet, hvor man forsøgte at lægge afstand til de polske aspekter, fordi det ikke er dem, der vækker den internationale interesse for RL. Diskussionen fandt dog sted i Polen, hvor det nationale spørgsmål stadig har en stor betydning, og internationalt har det en vigtig betydning for den kommunistiske bevægelse for at kunne mobilisere masserne for revolutionens og socialismens sag.

JS sagde, at JK nok ikke vil være enig med ham i hans logik, da han understregede, at bolsjevikernes - og også PPS' rigtige program ang. det nationale spørgsmål ikke har hjulpet disse partier til at opnå større indflydelse. Men programmet har betydning for massernes opdragelse og begynder at spille en retningsgivende rolle i en revolutionær situation. Bolsjevikernes program spillede en afgørende rolle, mens SDKPiL og KPRP²⁹ ikke havde noget i 1917 - 1919, hvad der sammen med andre faktorer hindrede dem i at få indflydelse.

»Breve« tillader at stifte bekendtskab med adressaten Jan Tyszka (Leo Jogiches), den faktiske leder af partiet. Han havde stor indflydelse på RL, men kendte forinden meget lidt til de faktiske forhold i partiet i Polen. Hans kendskab hvilede i hovedparten på hendes oplysninger, hvad hun heller ikke selv altid var tilfreds med. Mange aktivister i marken var utilfredse med situationen, og efterhånden udviklede det sig til åben konflikt (1911 - 1916). Enkelte af dem mente at HB var isoleret fra situationen i landet og trak sig ud. Dzierzynski hørte med til kritikerne, men forblev dog i HB for at undgå desorganisering. Meningsforskelle gik ikke kun på det nationale spørgsmål, men også på mange andre, og i ingen af dem kan man gennemføre en konstant opdeling, selv i 1911 var der intet program - kun taktiske - forskelle. Selv om partiet ikke var nationalistisk, har det aldrig fornægtet landets uafhængighedsbestræbelser, men først og fremmest var det et revolutionært parti, som ikke kan opdeles efter klassekriterier i to fløje som fx SPD, PPS før splittelsen, eller det bulgarske SD. Den demokratiske centralisme var her dominerende. Reformistiske elementer var her yderst sjældne og forlod altid partiet i god tid.

RL tilhørte de aktivister i partiet, der øvede den største indflydelse på dets politik, selv om hun aldrig var valgt til dets HB. Hendes organisationsarbejde i partiet var oftest beskedent, især i perioder 1907 - 11 og 1914 - 18, hvad nogle også har klaget over. Derimod var hun, bortset fra årene 1914 - 18, den faktiske redaktør af alle partiets blade og skrifter, der blev sendt ind i landet. Desuden repræsenterede hun partiet i ISB fra 1904.

På det organisatoriske område og når det gjaldt den levende kontakt med partier i landet, var der en stor forskel på hende og Lenin. Han gik meget ofte i de mindste detaljer og lagde stor vægt på at være medlem af CK.

Hendes sekteriske forhold til valgforbund med PPS, PPS Lewica, Bund og folkepartier, skal forstås i relation til datidens tradition, der meget sjældent kan udvise den slags valgalliancer i sammenligning med i dag. Dengang var den slags vanskelig både for SPD og for bolsjevikkerne.

Mange historikere, især PPS-specialister, er ofte forargede over RL's skarphed i forhold til polske reformister, med henvisninger til, at heller ikke hendes nærmeste medarbejdere, som fx Marchlewski, kunne lide det. Man bør dog huske, at PPS-ernes sarkasme og ondsksfuldhed overfor hende var meget større.

JS foreslog udarbejdelsen af en bibliografi i bogform i lighed med Marchlewskibibliografien.³⁰ Han mente ikke det ville være så vanskeligt at samle og supplere de allerede eksisterende, men spredte bidrag.

FT ønskede at vende tilbage til enkelte væsentlige problemer. Han var enig med JW-S og for den sags skyld med alle andre diskussionsdeltagere i at der ikke kan stilles lighedstegn mellem RL' og Lenins arv, men at deres arv, hvad den politiske virksomhed angår, har samme sigte. Denne konstatering har for nutiden umådelige vigtige implikationer, da man herved stiller et vigtigt spørgsmål, om hendes arv bør være en af broerne til det ikkekommunistiske venstre, eller om den skal være et selvskabt »spøgelse«. Denne arvs skæbne er uhyre interessant, og arbejderbevægelsens historikere må undres over, at den stadig er en kilde til inspiration i sammenligning med fx så stor en teoretiker og »marxismens pave« som Kautsky, for hvis bedste teoretiske periode der kun kan være en interesse af historisk natur.

Diskussionen har bragt en del metodiske misforståelser frem, der kun understreger, at man aldrig vil kunne nå en rigtig videnskabelig vurdering af RL's standpunkter, hvis man ikke kommer til at se på sagen i standpunkternes organiske forbindelse med deres betingelser. AK pegede på de psykologiske. Også J. P. Nettl har haft den opfattelse, at hendes standpunkter i det nationale spørgsmål var tyngt af det ikke rent polske miljø, hun kom fra, og at hun befandt sig mere udenlands end hjemme. FT sagde, at han ikke undervurderede de psykologiske faktorer, men mente, at årsagen til hendes holdning lå et andet sted. På det nationale spørgsmåls område havde hun lignende opfattelse som hendes forgænger Ludwik Warynski og hans parti »Proletariat«.³¹ Hun gik bare videre i at bevare den klasse-mæssige opfattelse »rent« ved at underbygge den teoretisk. Både han og hun havde en strategisk tilgang for løsning af det nationale spørgsmål. Denne bestod i at den oprindelige proces for proletariatets ideologiske emancipation bør gå ud fra det, som skiller det fra andre samfundsklasser, og ikke fra det, som forener det med dem. Hverken han eller hun var klar over, at de i stedet for at hindre, lettede den ideologiske infiltration fra de besiddende klasser hos de polske folkemasser. De havde ikke øjnene åbne for nationalspørgsmålets udviklingstendenser eller rettere sagt, forvekslede disses retning. MZ nævnte, at RL havde en positiv holdning overfor nationernes selvbestemmelse i »Junius - brochuren«, hvad der er rigtig, men hun vender tilbage til sin oprindelige opfattelse to år senere i »Den russiske revolution«.

FT stillede et efter hans mening afgørende spørgsmål: Om hendes fejlagtige økonomiske og sociologiske analyser i forholdet til det nationale spørgsmål var oprindelige,

eller om visse politisk-ideologiske antagelser var de oprindelige. Han mente, nationalspørgsmålets skæbne i den polske arbejderbevægelses historie taget i betragtning, at alle disse fejlagtige økonomiske og sociologiske analyser hos SDKPiL og RL var sekundære i forhold til den primære antagelse, og at det sociale problem er afgørende, og det nationale kun formærker klassekampens billede. Denne opfattelse var også dengang almindelig i II Internationales lederkreds, og derfor blev RL støttet af hele internationalen, og især dens venstrefløj. Derfor fik PPS ikke held med sig, på trods af Antonio Labriolas støtte, til at få en resolution igennem om Polens uafhængighed på kongressen i London. Han måtte til sin forbavselse overbevise sig selv om, at det var umuligt at støtte et ellers ædelt mål. II Internationale forstod ikke det nationale spørgsmåls stilling i den polske arbejderbevægelse, fordi ingen af partierne kom fra en besat og undertrykt nation. Det fortvivlende lå i, at man forsøgte at anvende II Internationales opfattelser på en arbejderbevægelse, hvis politiske situation var så anderledes, og hvor det nationale spørgsmål fortsat spillede en objektiv vigtigere rolle. Endnu mere fortvivlende virker det, at RL, foruden Marchlewski, der stod med det ene ben i den vesteuropæiske arbejderbevægelse og med det andet i den polske, var den eneste aktivist i større internationalt format. Dette måtte, foruden positive, også have negative konsekvenser, når man mekanisk forsøgte at overføre vesteuropæisk tankegang til polsk grund. Det er svært at udpege alle aspekter ved en nogenlunde alsidig belysning af problemet, men hendes indstilling til skabelsen af nye borgerlige stater og spørgsmålet, om det var nødvendigt at hvert land måtte igennem en uafhængig borgerlig statsetape, er en af nøglerne til problemet. Det er vigtigt at bemærke, at RL lagde vægt på at proletarietets opgave ikke lå i at kæmpe om nye borgerlige staters opståen, men i ophævelsen af alle stater og oprettelsen af en fri socialistisk federation, fri for nationalpolitisk- og social undertrykkelse.

NOTER.

Ved læsning af den stenografiske rapport har jeg forstået, at en del af diskussionsindlæggene har været grundigt forberedt i skriftlig form, dels er der tilføjet korrektioner, dels noter, da rapporten blev klargjort til offentliggørelsen. Noterne har jeg i min oversættelses/sammendrag behandlet på lige fod med teksten. Undtagelsesvis har jeg dog benyttet indlæggenes noter som mine egne, efter et verificeringsarbejde, i de tilfælde, hvor jeg mente det var påkrævet m.h.t. enkelte problemers nærmere belysning. Noter, der henviste til arkivmateriale eller problemernes yderligere aspekter af meget detaljeret karakter, har jeg udeladt. Det gælder også noter med henvisninger til og citater af polske udgaver fra kendte værker (Marx, Engels, Lenin, Luxemburg, Bauer o.m.a.), da genfindelsen af de pågældende steder i de danske og vesteuropæiske ville kræve meget sammenlignende arbejde, hvortil de polske skulle lånes fra udenlandske biblioteker. I nogle af indlæggene fandtes der indslag, som var vanskelige at oversætte/sammendrage, dels p.gr.a. et ikke særligt klart sprogbrug, og dels fordi ret ukendte problemer kun var strejft af den pågældende specialist. Dette har påvirket sammendragets kvalitet. Derfor var det nødvendigt, at jeg udvidede mit studium vedr. disse problemer, så vidt det var muligt, og forsøgte at belyse dem i noter. Mange af problemerne er specifik polske, og det var kun muligt i begrænset omfang at henvise til dansksproget litteratur.

1. »Spory ideologiczne wokół Rozy Luksemburg« i: »Z pola walki«, 1971, nr. 1 (53), s.79-171, Warszawa.
2. »Kwestia narodowosciowa i autonomia« i: »Przegląd Socjaldemokratyczny«, 1908 (august-december). Artiklerne er delvis blevet udgivet senere i: Roza Luksemburg: Wybor pism (Udvalgte skrifter), t.2.cz.3.1959. Et par af hendes artikler vedr. det nationale spørgsmål er blevet udg. af Jürgen Hentze i Rosa Luxemburg: Internationalismus und Klassenkampf. Die polnische Schriften. Neuwied/Berlin 1971, hvor de mest relevante forskelle til Lenin afspejles; se også AK's indlæg s.14 i mit sammendrag.

3. Adam Ciołkosz: Roza Luksemburg a rewolucja rosyjska (RL og den russiske revolution). Paris 1961. Forfatteren ydgifveren var medlem af Det Øverste Råd fra 1931-39 og af Den Centrale Eksekutivkomite i PPS; desuden en af lederne for Centrolew (centrum-venstre alliancen i det polske parlament i 1929-30, der kæmpede mod Pilsudzkis voksende diktatoriske magt). Efter 2. verdenskrig en af lederne for højreresocialdemokratiske organisationer i eksil. (Leksykon PWN, Warszawa 1972).
4. Socialdemokracja Krolestwa Polskiego i Litwy (Socialdemokratiet for Kongeriget Polen og Litauen). Stiftet i august 1893 i Warszawa som SDKP (se note 9). Kontinuerer traditioner fra Warynskis »Proletariat«. (se note 31).
5. Jerzy Ryng, Heryng (1886-1937), økonom. Fra 1904 medl. af PPS og fra 1906 PPS-Lewica. Fra 1932 medl. af CK KPP. Kommunistisk teoretiker. I 1932 skrev han »Luksemburgizm w kwestii polskiej« (Luxemburgisme i det polske spørgsmål), genudg. i »Wybor pism« (Udvalgte skrifter), Warszawa 1957. Hans andet vigtige arbejde var »Przyczynę do genezy imperializmu polskiego« (Bidrag til forståelsen af den polske imperialism), 1929. JR var nødt til at emigrere, via Frankrig til Sovjetunionen, hvor han er blevet offer for provokation. (Słownik Historii Polski, Warszawa 1969).
6. Komunistyczna Partia Polski (Polens Kommunistiske Parti). Stiftet 16.12.1918 af SDKPiL og PPS-Lewica. Indtil 3. Kongres (1925) hedder partiet Komunistyczna Partia Robotnicza Polski. Partiet var en sektion af Komintern. I 1922 indlemmes i KPP også K.P. Górnego Śląska (KP for Øvre Slesien), og fra 1923 som autonome organisationer KP for Vestukraine og KP for Vesthviderusland. Fra 1919 illegalt. Partiet stillede op til valg i 1922, 1928 og 1930. I slutningen af 20'erne og i 30'erne dominerede dogmatiske og sekterske tendenser i partiet med stor skade til følge som fx fjernelse fra CK af Koszutska og Warski i 1929, som derefter rejste til Sovjetunionen og senere blev ofre for provokation. Samme skæbne ramte også selve partiet i 1938, da EKKI har erklæret det som opløst. (Słownik...)
7. Polska Partia Socjalistyczna (PPS) (Det Polske Socialistiske Parti). Reformistisk arbejderparti med det nationale uafhængighedsprogram. Stiftet i Paris 1892 af Bolesław Limanowski. Fra begyndelsen har der i partiet været en venstrefløj (repr. af bl.a. M. Koszutska), hvad der uundgåeligt måtte føre til splittelsen i en revolutionær situation (1906), se note 10; det var karakteristisk for PPS, at partiet blev ved med at udskille nye fløje og fraktioner, både til venstre og højre, foruden at der foregik en ind- og udvandring af forskellige grupper i forholdet mellem PPS og SDKPiL og senere KPP. Denne situation er karakteristisk for lande, hvor arbejderklassens bevidsthed er lav eller bliver forstyrret af andre faktorer som fx det nationale spørgsmål. Af pladsmæssige grunde er det ikke muligt bare at nævne alle de partier og fraktioner i den polske arbejderbevægelse undtagen de i referatet berørte.
8. Roza Luksemburg: Listy do Leona Jogichesa - Tyszk (Breve til L.J.-T), t.1-3, Warszawa 1968-71. Videre i mit sammendrag bruges betegnelsen »Breve« for denne publikation, da de fleste diskussionsdeltagere også brugte den (»Listy«). Se også Udo Winkels bemærkninger om denne udgave samt den tilsvarende, der udkom i DDR + en RL-biografi, i: Årbog...5.s.169-72.
9. Socialdemokracja Krolestwa Polskiego (Socialdemokratiet for Kongeriget Polen). Partiet var desorganiseret af den voldsomme polititerror i næsten 3 år. Også Litewska Socialdemokratyczna Partia (LS-DP) (Det Litauiske SDP) har lidt under terroren, og dets ledende personer blev arresteret, bl.a. Dzierzynski. Det lykkedes ham at flygte fra Sibirien i 1899, men da han af sikkerhedsgrunde ikke kunne blive i Vilnius tog han til Warszawa, hvor han arbejdede på at forene det polske og litauiske SD. Dzierzynskis opfattelse af det nationale spørgsmål var under indflydelse af RL. Han kendte allerede i 1899 hendes brochure under pseud. Maciej Rożga: Niepodległość Polski a sprawa robotnicza (Polens uafhængighed og arbejdersagen) Paris 1895. Han holdt ved denne opfattelse indtil 1917, da Lenin personligt overbeviste ham om nødvendigheden af Polens uafhængighed. (Jerzy Ochmański: Rewolucyjna działalność Feliksa Dzierżyńskiego na Litwie w koncu XIX wieku (FD's revolutionære virksomhed i Litauen i slutningen af 19. årh.), Poznań 1969, s. 76, 87-92).
10. Lewica (Venstre). Siden 1905 er PPS-flertallet gået mod venstre og på partiets 9. kongres i nov. 1906 ekskluderedes dets højrefløj omkring Pilsudzkis militære organisation. Se om dette hos Gerd Callesen: Rosa Luxemburg om den polske partisplittelse i 1911-13 i: Årbog...1, s.94-100, hvor også PPS' splittelse omtales. Pilsudzkis parti kalder sig fra dette øjeblik for PPS-Frakcja Rewolucyjna (FR) (Den Revolutionære Fraktion), partiet er imod proletariats masse-aktioner og samarbejde med de russiske revolutionære, og dets vigtigste programpunkt

er Polens uafhængighed opnået ved hjælp af militær terror. I 1909 hedder partiet PPS indtil det igen splittes og højrefløjen antager navnet PPS-Dawna Frakcja Rewolucyjna (dawna = forhenværende) 1928, og det bliver endnu mere højreorienteret. Eksisterer til 1939. (Slownik...)

11. Udkommet på polsk som »Akkumulacja kapitalu. Przyczynę do ekonomicznego objaśnienia imperializmu«. 1963.
12. »Om nogle problemer i bolsjevismens historie«, til »Proletarskaja revolucija«, 1931, og »svar til Olechnovic og Artistov«, til »Bolsevik«, 1932.
13. Kazimierz Kelles-Krauz, (1872-1905). Fra 1897 forelæste han på Collège Libre des Sciences Sociales i Paris, derefter på Université Nouvelle i Bruxelles. I sine teoretiske afhandlinger stod han på den historiske materialismes grundlag og udviklede især de elementer, der vedrørte ideernes herkomst. Beskæftigede sig også med socialpsykologi, kunstens og etikens sociologi. Han påpegede nødvendigheden for assimilering af resultater fra de ikke marxistiske sociologiske skoler samt udvikling af en marxistisk socialpsykologi. Han formulerede den »revolterende retrospektionslov«, der siger at: »De ideer, der af reformatoriske bevægelser søges sat i stedet for de eksisterende samfundsnormer, ligner altid normerne fra mere eller mindre fjern fortid«. Tilknyttet PPS's venstrefløj har han kritiseret den tyske revisionisme (1903), men til andre tider hældte han til posibilismen. Han var tilhænger af socialrevolutionen, men indtil 1904 så han ikke dens chance i Rusland. Hans »Pisma wybrane« (Udvalgte værker) udkom i Polen i 2 bd. i 1962. Hans vigtigste værker er: »Den sociologiske retrospektionslov«, 1898, og »Den økonomiske materialisme«, 1908.
14. De polske udgaver af RL's værker, foruden de allerede før nævnte, er følgende: »Rozwoj przymyslowy w Polsce« (Den industrielle udvikling i Polen), 1957. »Wstęp do ekonomii politycznej« (Indledning til den politiske økonomi), 1959. »Wybor pism« (udvalg af skrifter) i 2 bd., 1959. »Reforma socjalna czy rewolucja?« (Socialreform eller revolution?), 1959.
15. AK gennemførte en detaljeret kritik af det bibliografiske arbejde, der udføres af Zakład Historii Partii (Institut for Partiets Historie) og vedr. »Bibliografia pierwodrukow Rozy Luksemburg« (Bibliografi over RL's originaludgaver) udarbejdet af Jadwiga Kaczanowska og Feliks Tych i: »Z pola walki«, 1962, 3.s. 161-226, der indeholder 737 titler, kunne han i noter på s. 106-07 i den stenografiske rapport tilføje over 20 glemte titler, fra vesteuropæiske, russiske og polske periodiske- og bogpublikationer. I »Z pola walki«, 1971, 1. s. 241-46, har FT publiceret et supplement til denne bibliografi: »Uzupełnienia do bibliografii prac (pierwodrukow) Rozy Luksemburg«. Dette supplement er et resultat af udgivelsesarbejdet med Breve«, på grund af hvilke man kunne fastslå RL's forfatterskab til 72 titler, der før havde været anonyme. En titel er blevet fastslået p.g.a. RL's brev til Czaryna Wojnarowska (19.12.1900). Offentliggjort i samme nr. af »Z pola walki«, s. 199 ff.
16. Den gamle Duma, der i 15. og 16. årh. fungerede som rådsforsamling, men afskaffedes af Peter d. Store, blev genoprettet i en ny skikkelse under navnet Gosudarstvennaja Duma (Rigsduma) ved tsarens manifest af 30.10.1905. Den fungerede som rådgivende og lovgivende forsamling, men fra 16.06.07 ændredes dens karakter i stadig mere reaktionær retning. De beskedne demokratiske landvindinger berøves den ved indførelsen af nye valgeregler, som gav større magt til godsejerne på bekostning af arbejderne og bønderne. Medlemsantallet reduceredes, navnlig for Kongrespolens vedk. Dumaens tredje periode (fra 1907) varede hele dens kadence (til 1912), da forsamlingen kunne undgå for tidlig hjemsendelse, som det har været tilfældet med de tidligere, netop p.g.a. dens reaktionære karakter. Den socialdemokratiske opposition, med støtte fra »trudovniki«, nationale mindretalsrepræsentanter og med aftagende støtte fra »kadetterne«, var betydeligt skrumpet ind. (Oplysninger efter Ludwik Bazyłow: Ostatnie lata Rosji carskiej. Rzady Stolypina. Warszawa, 1972 s. 250-). SDKPiL fik ved valget i 1907 ligeså mange stemmer som PPS-Lewica og 1/3 mindre end national- og de kristelige demokrater tilsammen, PPS-FR har boykottet valget. (JK s. 112 i den stenografiske rapport).
17. En splittelsesgruppe (1911-16) i SDKPiL, med Unszyk, Domski og Lenski i spidsen, der fik majoritet, men blev hårdt bekæmpet af »zaradowcy« (bestyrelsesfolkene), en gruppe i partiets HB, der støttedes af RL; se Gerd Callesen samme sted.
18. Storpolen, på polsk Wielkopolska, en geografisk og historisk landsdel omkring byen Poznań i det vestlige Polen. Som præjsisk provins efter Polens delinger har den oplevet stærke germaniseringsforsøg, der førte til en kraftig nationalfølelse og nationale kampe i hele kulturkampperioden og helt op til opstanden og befrielsen i 1918.

19. Der Imperialismus. Soziologische Verlagsanstalt 1926, 614 s. og »Der Imperialismus« und seine Kritiker, 1929, 232 s.
20. Se også Christoph Deutschmann: Venstrekeynesianisme, Modtryk 1975.
21. Dette behandles indgående i TK's bog »Roza Luksemburg, Teoria akumulacji i imperializmu«. Wrocław, »Ossoluneum« 1971, 188 s. + et fransk og et russisk resume, hver på 4 s. Se også Tony Cliff: Rosa Luxemburg, en politisk biografi, Kbh. 1973, kap. 8. Kapitalakkumuleringen s. 75-100.
22. En russisk RL-biografi er udkommet i Sovjetunionen: Evzerov, R. Ja.; Jazborovskaja, I.S.: Rosa Ljuxsemburg. Biograficeskij ocerk. Moskva. »Mysl«, 1974, 327 s. Hun fremstilles der som revolutionær marxist, antimilitarist og internationalist. Det kunne være nyttigt at se nærmere på hvordan problemet behandles der; se også udtalelsen af Aleksander Sobolev på konferencen i Reggio Emilia citeret i: Jahrbuch Arbeiterbewegung 2 (ed. C. Pozzoli), Fischer Taschenbücher, 1974, s. 369-370 og Günter Bartsch: Die Aktualität - Rosa Luxemburgs in Osteuropa. Osteuropa Jhr. 25, H. 10. 1975, s. 848.
23. Tilgang eller tilgangsvinkel (synsvinkel) se diskussionen om forskningsstrategi på SFAH's seminar 1975 i: Meddelelser ... nr. 5, s. 4-22. Det tilsvarende polske ord (podejscie) har i sit væsen nogenlunde samme betydning som det anvendte i den danske diskussion, selv om der kan være adskillige nuancer i udlægningen af dets indhold i relation til både holdning og metode.
24. Fra sin artikel: »O rzeczywistosci tresci i walorach naukowych teorii akumulacji kapitalu Rozy Luksemburg« (Om indholdets virkelighed og de videnskabelige værdier i RL's kapitalens akkumulationsteori) i: Ekonomista, 1970, 1. (Iflg. den stenografiske rapport).
25. Nærmere gennemgået af JD i en artikel »O teoretyczno-ekonomicznym podlozu »dwudziestoletniego sporu« między Roza Luksemburg a Włodzimierzem Leninem W kwestii narodowej« (Om det teoretisk-økonomiske grundlag for den »20-årige strid« mellem RL og Lenin i det nationale spørgsmål).
26. Polska Zjednoczona Partia Robotnicza (Polens Forenede Arbejderparti). 15.12.1948 blev Polska Partia Robotnicza (PPR) (Det Polske Arbejderparti, stiftet 5.01.1942 af kommunistiske og venstresocialistiske samt folkelig-radikale grupperinger som det første polske marxistisk-leninistiske parti, der i sit program og praksis forbandt det nationale spørgsmål med socialrevolutionen) og det genopbyggede PPS forenet på fælles genopbygnings- og socialismens opbygningsprogram. (Słownik ...).
27. »Stolica« (Hovedstaden), et illustreret ugeblad.
28. »Z pola walki«, 1970, 2, s. 117, 153-54.
29. Komunistyczna Partia Robotnicza Polski (Polens kommunistiske Arbejderparti). (Se note 6).
30. Kaczanowska, Jadwiga: Bibliografia prac Juliana Marchlewskiego. Łódź, 1954, s.XXI, 205. Omfatter avis- og tidsskriftsartikler, bøger m.m., deraf en del skrevet på tysk. Enkelte arbejder vedr. Danmark fx nr. 378: Die kapitalistische Entwicklung in Dänemark, fra Leipz. Volksz Wirtschaftliche Wochenschau 10 IX 1904 Nr. 211 Beil. 4 og nr. 1323: Schändung und Verbrechen, vedr. fjernelse af den socialistiske deputerede Julian Borchardt ved hjælp af politi fra parlamentet, som repression for protest mod en nationalistisk, antidansk og antipolsk demonstration, fra Leipz. Volksztg. 10 V 1912, nr. 107, s. 1-2.
31. Międzynarodowa Socjalno - Rewolucyjna Partia »Proletariat« (Det Internationale Social-Revolutionære Parti »Proletariat«), senere kaldt »Więli Proletariat« (Det Store Proletariat), eller »Pierwszy Proletariat« (Det Første Proletariat), for at skelne fra »Maly Proletariat« ell. »Drugi Proletariat« (Det Lille P. ell. Det Andet Proletariat, der var »WP«'s efterflg.) og fra Polska Partia Socjalistyczna »Proletariat« ell. »Trzeci Proletariat« ell. Det Tredje Proletariat - som var en udbrydergruppe fra PPS i Lwów, 1900-07). »WP« stiftedes af Ludwik Warynski i 1882 på basis af socialistiske klubber og den spontane arbejderbevægelse. Programmet: Kapitalismens omstyrtelse og indførelse af socialismen ved samarbejde med de russiske revolutionære. Partiet virkede hovedsagelig i Kongres-Polen. Ud gav propagandamateriale, ledede strejker, populariserede Marx og Engels. I Geneve udkom tidsskriftet Przedswit (Morgenrøde) og Walka Klas (Klassekampen). Partiets presseorganer var: Robotnik (Arbejderen) og Proletariat. Fra 1884 har der i partiet optrådt terroristiske tendenser, der senere blev kontinueret i »Det Lille Proletariat«. Juli 1886 regnes for partiets totale likvidering. Allerede i 1885 blev de ledende personer arresteret, nogle dømt til døden, andre fængslet. Warynski døde i 1889 i Schlisselsburgfængslet. (Słownik ...).